

ТКАЦТВО *

Савина Сидорович

УДК 746.1

Техніка тkania

Характер народних тканин обумовлений видом місцевої текстильної сировини і характером ткацького знаряддя.

У народному ткацтві західних областей УРСР, починаючи з найдавніших форм організації ткацького виробництва, тобто домашнього ткацтва, включно до мануфактурного виробництва періоду капіталізму, панівною була техніка горизонтального станка. Способи переплетення ниток в тканині з характерним паралельним укладом поробка, рисунок тих переплетень, а навіть способи викінчування та художнього оформлення тканини, відбивають специфічні позначки конструкції горизонтального станка з його основними і найбільш характерними механізмами, якими є *бердо* з набивкою і прокидний механізм разом з *човником*.

Сама етимологія слова «бердо», що впроваджується від старослов'янського «bъrdo», і похідні назви, що виступають в термінології східних і західних слов'янських народів (російське «бърдо», польське «bardo» і чеське «brdo»), вказують на автохтонність техніки горизонтального станка на слов'янських, і зокрема українських, землях та її давність.

В культурному ряді розвитку ткацького знаряддя тип горизонтального ткацького станка, що широко розповсюджений в західних областях УРСР, означає вже вищий ступень ткацької техніки. Однак поруч з ним виступають на цих землях рівнож і станки простіших конструкцій, різного виду «кросна» і «кросінця». Вони збереглися в ткацькому виробництві на західних землях до нині як залишки примітивного доморобного знаряддя з періоду натурального господарства. Як такі, виступають у відсталих від шляхів сполучення в теренах, при виробі примітивних доморобних тканин

переважно сільсько-господарського вжитку. Значення цих станків в тому, що вони кидають деяке світло на історію розвитку ткацької техніки в західних областях.

Основними позначками, що визначають окремі етапи розвитку ткацької техніки, є види механізмів, що впроваджують в дію нитки основи і поробка в процесі тkania, і способи заряджування станка — то є закріплювання і розташовування на станку ниток основи.

Йдучи за цими позначками, найпримітивнішими видами ткацьких станків, які стрічаємо у ткацькому виробництві на західних землях, вважатимемо станки такого типу, які мають сталу нерухому основу, і на яких в процесі тkania переміщення поробка відбувається способом ручного перебирання ниток. Прикладом цього типу станків є станки, які вживалися ще в 1930 р. р. в Дрогобицькій області для виробу рукавиць. (с. Воронів. Збірки ЕМ, № інв. 14532). Фото.

Цей станок являє собою прямокутну, на верхньому кінці заокруглену, дощину, осаджену вертикально на прямокутній підставі. Нитки основи, що переходять через «зарубці» (зарізані рівчаки) на обводі вертикальної дощину, прив'язані кінцями до цвяшків, вбитих у підставу. Наряджену цим способом основу, що представляє тип нерухомої основи, переплітають поробком, прямим перебиранням одної нитки основи за другою безпосередньо пальцями, або за допомогою дерев'яної «глички» («іглиці»). Хоч тут вже виступають дві системи ниток — основа і поробок — характерні ознаки ткацької техніки, то все ж таки техніку тkania на тому станку належить вважати перехідною технікою, що стоїть на межі між технікою плетіння і властивим тkанням. Цей спосіб тkania нагадує хрестову техніку плетіння, яку стрічаємо у виробах з соломи, в плетінні з лика,

* Рукопис зберігається в АНФРФ ІМФЕ (ф. 14-2, од. зб. 246). Це один з розділів «Етнографічного атласу матеріальної культури Української РСР». Текст подано без редакторських втручань.

рогозини — на коробках, різного виду кошах чи плетених тинах.

Вищий тип ткацьких станків представляють станки з рухомою основою і механізмами для утворювання просмику, що дозволяє на одночасне механічне піднімання чи опускання більшої кількості ниток або цілої групи ниток рівночасно на цілій ширині тканини.

Такий механізм хоч ще в дуже примітивному виді виступає у т. зв. «ничиничних кросінцях», що вживаються для виробу вовняних одягових поясів, поясів до кератів, шлій. (Збірки ЕМ № 23815).

Ничиничні кросінця мають вид видовженої прямокутної рами. Дві довгі доземі листви, «победрини», вдовбані в долішню поперечну листву. На победринах в горішньому кінці надіта друга поперечна листва. Її можна довільно піднімати або опускати, залежно від того як довгу основу хочуть мати.

Основа на цьому станку навивається безпосередньо на поперечних листвах. В процесі ткання її повертають кругом рами. Вона належить тим самим до типу рухомих основ, хоч дуже примітивних, бо її рух обмежений будовою рами, а довжина не може переступити подвійної висоти кросенця. Основу навивають тут без чинів. Чини утворюються тільки в процесі роботи, перші чини під час перебирання парних ниток основи на «глицю», другі — утворюються механічно, через піднесення мотузка, на якому ув'язані всі парні нитки основи. Мотузок цей виконує функцію ничиниць і є найпримітивнішим механізмом для утворення просмику, який визначає чергову ступінь розвитку ткацької техніки.

Для перекинення нитки поробка через просмик немає тут ще ніякого окремого приладу. Поробок скручують в невеликий коток або клубок і прямим метом перепроводжують з одного до другого беріжка тканини.

Подібний спосіб утворювання просмику виступає при тканні на так зв. «ткацькій дощинці». Цей примітивний прилад має вигляд прямокутної дощини з наскрізними вертикальними прорізами.

При набиранні основи на ткацьку дощинку, одні нитки, нпр. парні, пересилують по черзі між щаблями дощинки, другі — непарні — крізь проверчені по середині кожного щабля дірочки. Діяння ткацької дощинки ґрунтується на тому, що за кожним рухом дощинки, нпр. в верх, утворюється між парними і непарними нитками просмик, а за рухом вниз — замикається поробок і твориться новий просмик.

Ткацька дощинка вказує своєю примітивністю на дуже давнє походження. Вона відома у всіх слов'ян під старовинною назвою «bъrdo». На західних землях вживалася ще в 30-их роках, нпр. в с. Сенечеві, район Долина Дрогобицької області.

Дуже зручно розв'язання утворення просмику в так зв. табличкових кросенцях (фото). Табличкові кросенця складаються з декількох квадратних табличок — дощенок з проверченими в кутах округлими дірочками. Через кожну дірку у табличці пересилена одна нитка основи. Таблички складені паралельно одна поруч одної. Ткаля прив'язує один кінець основи, що пересилена через дірки дощинки, нпр. до ноги лави, другий — до свого пояса. За кожним поверненням дощенок на 90° підносить певну групу ниток над рівень других, утворює між ними вільний просмик і перекидає через нього нитку поробка. Черговим оборотом дощенок на 90° вона закриває попередній просмик, опускає попередню групу ниток, а підносить другу групу ниток і творить новий просмик для чергового переведення нитки поробка. Під час повертання табличок нитки основи скручуються одна навколо одної. Пояси, ткані на ничиничних кросенцях, легко пізнати по скручених нитках, вони відомі під назвою «кручених поясів».

На західних землях табличкові кросенця мало відомі. Згадуються тільки в південних районах Станіславської і північних районах Луцької та Рівенської областей. Цей північний засяг зв'язаний з Білорусією, Литвою і північно-західними областями РРФСР, де вони ще в 30 р. р. ц. ст. були в загальному вживанні (фото: ткання поясів на табличкових кросенцях).

Ничиничні кросенця, ткацька дощинка і табличкові кросенця цікаві як ілюстрація давного приладу, що відповідав примітивним технікам ткання. Вони збереглися як залишки, що супроводять відсталі примітивні форми виробництва, характерні для періоду натурального господарства, нпр. при виробі шлій чи поясів до кирату (с. Стоянів Львівської області, с. Лозівка Новосельського району Тернопільської області), чи, нпр., при виробі вовняних поясів в тих районах, де заховався ще традиційний доморобний одяг.

Основним і панівним типом станка, що загально вживався в народному ткацтві в західних областях — це ручний горизонтальний ткацький станок з кабіллям і човником. В Станіславській і Закарпатській областях називають його «кроснами», в Львівській і Тернопільській областях — «варстатом». Конструкцією своєю відповідає він типові ручних горизонтальних станків, відомих і в других слов'янських країнах. По всій території західних областей зустрічається в основному той самий тип конструкції горизонтального станка. Певні незначні територіальні відхилення виступають тільки в самій оправі станка, тобто у формі статур, що є тільки допоміжною частиною варстату, скелетом, на якому розташовані основні механізми станка.

Стативи побудовані з двох (в Станіславській області) або з трьох (Чернівецькій області) пар сильних стовпів. Долиною вони пов'язані грубими брусами, по бокам — т. зв. «полосами» — «победринами» (Закарпатська область) або «стативами» (Станіславська область), а з переду і позаду — «шайдами».

Зверху стовпи сполучені з собою тоншими брусами. Вони закріплені на одному або двох поземах (верхні і середні бруски). В середніх брусках вирізані є заглиблення — «карби», що служать запорами для навою з основою («горішнього воротила»). У верхніх брусках є заглиблення для приміщення «начиння» і «прибійки» з бердом.

Основні механізми цього типу станка можна поділити за їх призначенням на чотири окремі групи:

1) механізми, що служать для піднімання чи опускання ниток основи, тобто утворення просмику, це є «ничиниці» і «підніжки».

2) Прилади для прибивання поробка, тобто набивка з бердом.

3) Група валів, що служать для намотування ниток основи, то є верхній і нижній навій («верхне» і «нижне воротило»).

4) Незв'язаний безпосередньо зі станком, але приналежний до нього, — «ткацький човник», а в удосконалених типах станків, крім того, «прокидний механізм», що вводить в дію човник.

Інші деталі станка — «ціпки», «важка», «песик» і «сучка» — мають тільки допоміжне значення, служать до регулювання руху основних механізмів.

В конструкції ручних ткацьких станків, подібно як конструкції сучасних механічних станків, є нові, пристосовані до потреб сучасного виробництва типи і давніші, перестарілі типи. Кожночасні зміни, що заходили в конструкції ткацьких станків, ішли все в парі зі зміною організації самого виробництва і зв'язувалися з характером ткацьких виробів.

Найпримітивніший тип горизонтального ткацького станка — це ручний доморобний станок, що виступає в домашньому ткацтві. Такі станки конструювалися домашніми засобами, самими ж таки ткачами або місцевими сільськими столярами. В їх конструкції виступають дрібні відхилення, що проявляються в розв'язці форми статур і в способі їх прикрашення. Спільною рисою, що характеризує доморобні станки, уживані в домашньому ткацтві, — це обмежена ширина берда (менше чим 80 см) і спеціальний тип човника, пристосований для безпосереднього ручного мету. З місцевого матеріалу і саморобним способом виконані теж і основні складові частини станка.

«Начиння» (ремізки) в цих станках бувають звичайно дво- або чотири-стінні. «Ничиниці» в начинні з доморобних ниток. Горішні петлі ничиниць — «коники» — злучені з долішними — «кобилками» — малою нитяною петлею, так зв. «очком». Кількість ничиниць в начинні зале-

жить від ширини майбутньої тканини, точніше, від кількості ниток, що при даній grubості ниток припадає на ширину матеріалу.

Начиння в доморобних станках уміщені на «колоківцях» («карпульцях»), завішених на ничильничнім дрючку. Колоківці мають вигляд вилок, в яких на рухомій осі уміщене коліщатко з рівчаком на обводі. Шнурок перекинений через коліщатко, одним кінцем прив'язаний до горішньої листви передньої стінки, другим — до задньої стінки начиння.

Начиння в тих станках вправляється в рух за допомогою «підніжок» («поножей»). Поножжя, в виді довгих листв, одним кінцем насаджені на залізний сворінь, другий, свобідний кінець, сполучений за відповідною схемою з долішніми листвами начиння. Кількість підніжок у сільських станках залежить від складності переплетення, найчастіше буває їх 3–4.

Специфічний характер в цих станках має і друга група механізмів, а саме: набілля з бердом, що служать до прибивання нитки поробка до витканої вже частини матеріалу. Берда є вимінною частиною станка і добираються відповідно до grubості ниток.

Доморобні берда «вигі» з тонких пластинок тростини. Ці пластинки закріплені між двома листвами, входять між два сильні бруски набивки, так зв. верхню і долішню щоку («підгорлицю»). Розміри берда, його довжина, кількість і густота зубців є стандартизовані і означаються числами, що відповідають кількості пасем в даній основі. Берда в'ють самі ткачі в часі, вільному від термінових робіт. Бувають теж і спеціалісти, що виконують їх на замовлення або продають на базарах. Ще перед двома роками продавалися доморобні тростяні берда на базарах в с. Торках Сокальського району.

Третя група механізмів — це вали або так зв. «нової» — «воротила». «Горішний» навій служить для навивання ниток основи, «долішний» — до навивання витканого матеріалу.

У способі їх розміщення на стативах зазначаються деякі різниці. Горішний навій буває приміщений у задній частині станка, високо на стовбцях, як у станку Станіславської об-

ласті, або, як наприклад у станку Закарпатської області, опирається на бічних брусках — «победринах».

В передній частині станка розташована група валів, що служать для навивання витканого матеріалу. Найблище до ткача, на висоті його грудей, є так звана «грудниця», що розпростовує тканину. Від неї переходить тканина вниз, перевивається кругом вузького валика — «ціпка» — і навивається на нижній навій (нижне воротило), що осаджене низько на победринах станка.

Для перекинення нитки поробка між нитками основи служить «човник» («чонок»). Ткацькі човники роблять з легкого, але стислої будови, дерева — з клену або груші. Форми човників бувають більше або менше видовжені. Знутри на обох кінцях човника є заглиблення, в які входить дротик — «цвак» («флудець») — з цівкою з навиненим поробком. Нитка поробка під час мету човника розвивається і переплітає основу на цільній ширині тканини.

Доморобний ручний ткацький станок, не зважаючи на недосконалість окремих механізмів, низьку продуктивність праці, цілком виправдував себе в умовах домашнього ткацтва. Він і на сьогодні, в умовах артільного виробництва, ще не зовсім втратив свою життєздатність. Цю перевагу дає йому простота конструкції, можливість виконання його при найпримітивніших засобах, можливість використання його для різних видів пряжі і виробу всіх видів народного ткацтва, а також відсутність необхідності спеціальних приміщень для нього.

Умови професійного ткацтва: праця для замовника і пристосування продукції для вимог ширшого міського ринку, викликала потребу підвищення продуктивності праці станка та пристосування його конструкції до виробу нового асортименту, якого вимагав міський споживач. Зміни, переведені в тому напрямі, зазначилися спочатку тільки обміном деяких деталей станка новими механізмами фабричного виконання. Тростяні берда заступлено металевими, а на місце нитяних ничильниць

введено бавовняні лаковані нити з металевими «боками», а згодом чисто металеві. Вже ці зміни значно об'легчили спосіб наряджування станка, зменшили число обривів ниток під час праці і тим самим вплинули на підвищення продуктивності станка.

Другою помітною зміною в напрямі уділення станка було введення поширених берд. Нові поширені станки дали можливість збагатити асортимент виробів новими видами тканин, призначених для міського побуту.

Станки нової конструкції появляються вперше там, де почалася продукція для міста. Чим скорше в якій околиці почалося виробництво для міста, тим більшу кількість поширених станків бачимо в тих місцевостях.

Підтверджуючим прикладом можуть послужити зміни, які заіснували в 20-их р. р. в Косівському районі: До 1910—20-их р. р. в Косівському районі вживалися виключно вузькі кросна, на що вказують станки, що походять з того часу, і характер давніх народних тканин з того терену, наприклад запаски, верети, ліжники, сукна і полотна. Після 20 р. р., коли Гуцульщина дістала характер кліматичної і туристичної околиці, і відколи почалося там виробництво для міського населення, появилися там нові типи ткацьких станків з поширеним бердом. Вже в 1930 р. р. начислюється в Косівському районі звичай 100 кросен з широкими бердами. Вони використовувалися для ткання килимів, скатерок, покривал і других тканин міського побуту.

Аналогічні зміни в конструкції ткацького знаряддя стрічаємо і в других центрах ткацтва, наприклад в Глинянах, Сокалі, Стрию, Чорткові.

Масовий характер виробництва мануфактурних текстильних підприємств, якого особливо розвинуто припадає в західних областях на поч. ХІХ ст., з широко розгорнутої спеціалізації виробництва дав почин для дальшого розвитку конструкції ткацького станка. В тому часі увійшов у життя новий тип станка, популярний під назвою «самолету». В цьому типі станка стрічаємо деякі уділені частини,

фабричного виконання, а зокрема прокидний механізм, що вправляє в рух ткацький човник. В ньому замінено і сам дерев'яний човник металевим човником, що просувається на роликах. Завдяки тим уділенням, уділено в значній мірі процес ткання, скорочено кількість зайвих рухів руки ткача і піднесено значно видайність праці станка.

Цей безперечно корисний здобуток в техніці ткання став в руках накладних ткацьких підприємств і роздаточних контор новим засобом експлуатації ткачів. За посередництвом скупщиків і торговельних агентів забезпечували вони новими фабричного виконання деталями, а то й цілими станками нової конструкції, своїх надомників, з метою добитися більшої продуктивності і рентабельності в виробництві. Вимога накладчиків перейти на станки нового типу була часто передумовою, за якою накладчик погоджувався користати з праці надомника. В 1910 р. р. у всіх важніших осередках ткацького виробництва в західних областях вживалися вже уділені станки — самолети.

Станки-самолети дуже скоро популяризувалися в професійному виробництві. Вони використовуються зараз в артілях і в школах, у всіх важніших центрах ткацько-килимарського виробництва. На самолетах працюють: артіль «Перемога» в Глинянах, артіль ім. Шевченка в Косові, артіль ім. Федьковича в Чернівцях, ткацько-килимарська артіль в Хотині, текстильні відділи художньо-промислових технікумів і Ін-тів в західних областях.

Залежно від ширини і густоти виробів, вживаються станки широкі і вузькі, легкі і важкі. Через відповідне розміщення навою у станку, станки самолети даються пристосувати до різних видів пряжі. Пристосування більшої кількості реміжок, самолети дають широкі можливості узорного ткання. В залежності від видів механізмів, вживаються зараз на виробництвах станки з переступними підніжками, кареткові станки і станки типу Жаккарда.

Основна особливість механізмів Жаккардового станка та, що вони дають змогу підніматися і опускати[ся] в процесі ткання не-

великим групам ниток основи і завдяки тому орнамент на тканинах може розвиватися округлими — пливкими — лініями, а не тільки по скісних чи східчастих лініях, як в інших типах станків при ремізному тканні. Станки типу Жаккарда задля складності конструкції і значних розмірів, головню висоти, прийнялися головню в артільному і фабричному виробництві.

Явний вплив на поширення Жаккардівських станків у ткацтві західних областей мало сусідство ткацьких шкіл. В Косівському районі напр., який базувався на Косівській ткацькій школі, в 1910 р. р. було вже 50 механічних кросен, около 250 уліпшених кросен давньої системи, кільканадцять станків типу Жаккарда і стільки ж шафтових станків. В самих же ткацьких школах використовувалися вони значно ширше. Такими станками устатковані були, нрп., Ткацька школа в Глинянах (Державна ткацька школа і Школа Ткацького Т-ва), де було 40 кросен давньої конструкції, 25 уліпшених станків і декілька механічних і Жаккардових станків. Подібний стан був теж у ткацькій школі в Чорткові.

Горизонтальний ткацький станок зайняв виключне місце у всіх ділянках народного ткацтва західних областей. Тільки в ділянці килимарства наявні поруч нього в окремих випадках також вертикальні ткацькі кросна. В виді стоячої на підставі рами, з навоєм на основу і гребінкою для прибивання ниток поробка, вживаються вони в так зв. гребінній килимарській техніці. На західних землях вони відомі тільки в Ізмаїльській області. Старі ткачі села Вижгородка Збаражського району пам'ятають, що ще при кінці ХІХ сторіччя в Збаражському районі робили килими і на вертикальних кроснах *. Поза тим в західних областях стрічалися вони тільки в майстернях окремих художників, наприклад в майстерні Ольги і Олени Кульчицьких в 1920 р. р., в Перемішлі, в кооперативній килимарні «Гуцульське мистецтво» в Косові, в 1930 р. р., в художній килимарській майстерні М. Бурачинської

* S. Szuman: Dawne kilimy w Polsce i na Ukrainie. Poznań, 1929 р., 35 і 61 ст.

в м. Чернівцях. Зараз гребінна техніка вертикального станка живо популяризується в західних областях шляхом обов'язково[го] навчання цієї техніки в текстильних відділах художніх училищ та ін-тів у Львові, Чернівцях і Косові.

Ручні горизонтальні і вертикальні станки, не зважаючи на наявність загальної механізації виробництва, не виходять і зараз з уживання. В деяких ділянках, напр. в ділянці художньої тканини, вони являються незаступними. Навіть найбільші текстильні фабрики не обходяться без них і користуються ними при виконванні окремих видів тканин.

Творча праця передовиків текстильної промисловості приносить все нові досягнення в уліпшуванні конструкції ручного станка. Нові досягнення передовиків і новаторів, за посередництвом популярної технічної літератури, стають загальним надбанням широких кол текстильних робітників.

Навивання основи і наряджування станка

У всіх типах ручних станків процес ткання полягає на введенні в дію двох систем ниток, то є ниток основи і поробка, для взаємного переплетення і утворення плетінки, яка і називається тканиною.

Властиве ткання попереджують дві вступні функції: навивання основи на вал і нарядження станка.

Навивання основи вимагає значної затрати часу. В домашньому ткацтві виконує цю роботу звичайно сам ткач, прямо на станку, знявши перед тим з нього начиння і набивку з бердом. В один кінець основи, де нитки творять два перехрестя — «чини», вкладає він в одно перехрестя дерев'яну листву — «ціпок», через друге пересилує шнурок і прив'язує його кінцями до ціпка. Закріпивши цим способом чини, прикріплює ціпок з основою в жолобку горішного навою. Після того «розкидає» ткач нитки основи «партіями» між зубцями «рядків» («риджів») і навиває основу на вал. Цю роботу виконує ткач звичайно з допомогою ще двох осіб (членів сім'ї). Одна особа, станувши

на протилежному до вала кінці станка, держить сплетений в ланцюг кінець основи і якнайсильніше натягає його, друга — обертає навій корбою, третя — кермує відповідно «рядками», щоби нитки рівномірно навивалися на вал.

В більших майстернях вживали для навивання основи спеціальних навивальних станків. (Фото: станок для навивання основи, село Жукотин, район Долина). Зараз вживають їх в Ткацько-килимарській кооперативі «Гуцульщина» в Косові; Ткацько-килимарській майстерні «Перемога» в Глинянах і ін.

В центрах, де була більша кількість ткачів, були окремі майстри, так. зв. *навивальники*, що займалися навиванням основи для других ткачів. До них зверталися деколи також власники більших ткалень, особливо в гарячий час роботи, коли не встигали власними засобами наготовити достаточної кількості основ. Власники ткалень забезпечили використовували працю навивальників. За основу з 1200 ниток при 90 м довжини оплачували в 1914 році по 12 гр (Ткацька майстерня І. Грушковської в Косові).

Навивання — основи, це одна з тих функцій, яка в ручному ткацтві найшвидше підпала механізації. В 1920—30 р. р. в більших ткацьких заведеннях в Глинянах, Косові, які працювали на ручних станках, вживали вже для навивання механічних станків. Вони приготувляли для ручних станків навинену вже на вал пряжу і обслуговували цим способом не лише свої центральні майстерні, але також майстерні підчинених собі надомників. Таким чином економили дорогий робочий час для більше рентабельної праці.

Коли основа навинена вже на вал, знімає ткач рядки і закладає на станок начиння та набивку, і приступає до властивого *наряджування станка*.

Наряджування станка — це найважливіший і найбільш відповідальний етап праці ткача, що рішає про успіх дальшої роботи. Він вимагає великої уваги і вмілості. Праця ткача при наряджуванні станка полягає на плановому розложенні на станку по черзі кожної нитки основи, на сполученні її з начинням і бердом, а в

Жаккардових станках — з *лицями*, що мають привести основу в дію. Спосіб *«набирання»* ниток залежить від майбутнього переплетення тканини.

Наряджування станка виконує ткач при співучасті другої особи — *«подавальника»*. Подавальник підбирає і подає ткачеві від сторони вала відповідну нитку основи, а той пересилує її за допомогою гачка через «очко» ничильниці тої чи іншої стінки начиння, перебирає її металевою, з гачиковатим зарубцем пластинкою через комірку берда і прив'язує до відповідної нитки давньої основи*.

При складніших видах ткацьких переплетів, при узорному тканні з великими рапортами узорів наряджування станка вимагає спеціальних обчислень і виконується на основі приготованих попередньо умовних схематичних рисунків. Давні сільські ткалі не потребували тих проектів. Вони наряджували станок, як кажуть ткачихи, — «з голови». Добували цю вмілість дорогою традиції, вчилися одна від одної і доходили до великого опанування станка.

До підготовчих робіт, що попереджують ткання, належить ще *навивання цівок для човника*. Для цього вживали окремого приладу — *«потака»* — з ручним або ніжним погоном. Перемотуванням рідко займався сам ткач, його виручувала в тому челядь або для цієї роботи наймав він спеціального робітника — мотальника — «за хліб».

Ручне перемотування поробка заховалося доволі довго не тільки в домашньому виробництві, але навіть в більших підприємствах. В умовах капіталістичного виробництва підприємці використовували для перемотування працю малолітніх дітей і стариків.

Наряджуванням станка і навиненням цівок для човника вичерпуються підготовчі роботи і настає за тим властиве ткання.

* В сучасному механічному ткацтві пристосовують набиральні станки з механічним подавальником і тоді набирання виконує одна особа. В СРСР винайдено механічну вузлов'язальну машину, яка в багато разів перевищує видайність праці в'язальника.

Процес ткання

У всіх типах станків, що вживаються в ручному ткацтві, процес ткання зводиться до двох основних дій: до утворення між нитками основи «просмику» і до переплетення ниток основи ниткою поробка.

Першу роботу виконує ткач за допомогою ремізо-підіймальних механізмів: «начиння» і «підніжок». Натисненням підніжки підносить він вгору відповідну стінку начиння, а з нею певну групу ниток, і опускає другу. Тим способом утворюється між тими двома групами ниток вільний простір, т. зв. «просмик» («дорога»), для перекинення човника.

Другу дію, то є переплітання основи поробком, виконує ткач прямим метом човника з навиненою в ньому ниткою поробка рукою, як в доморобних станках, або за допомогою перекидного механізму, як в уділених станках — самолетах. Під час бігу човника намотана на цівці нитка поробка розмотується, стелиться між схрещеними нитками основи і переплітає їх. Ударом набивки («ляди») прибиває ткач переплетену нитку до витканої частини матеріалу, і натисненням другої підніжки закриває попередній просмик і відкриває новий.

У взаємодії названих механізмів та на переплітанні тих двох систем ниток полягає весь процес ткання на ручних станках. Якщо перетче ткач частину основи, що між грудницею [т]а набивкою, тобто один «крок», тоді «спускає» полотно. Він відтягає потягненням шнурка запору з трибів горішнього навою, розвиває дальшу партію основи, а виткану частину полотна навиває на *нижній навій* («товарний вал»).

В уділених станках, зокрема в станках системи Жаккарда, спускання основи і навивання готового матеріалу відбувається механічно, за допомогою т. зв. «регулятора». За кожним рухом підніжок автоматично пускає ткач основу, а навиває полотно.

Якщо ткач кінчить ткати штуку полотна, наступають «*вирізки*». Давні ткачі відмічували вирізки спеціальним обрядом. Заздалегідь

повідомлений власник приходив на той час, обдаровував ткача хлібом і напитком, а той відрізував полотно від решток основи, мірив його «мірою» і віддавав властителю з побажанням: «На краще робити!».

Ткацькі переплетення в народних тканинах

Залежно від того, як поробок обплітає основу, через одну нитку чи більше, в кожному рядку однаково чи по різному, — кожний вид переплетення зарисовується на поверхні тканини окремим рисунком. При підборі переплетення приймає ткач до уваги не лише декоративну сторону переплетення, а в першу чергу технологічні прикмети волокна, з якого має виткати тканину і майбутнє практичне призначення тканини. Вид переплетення впливає на виносливість, носкість, теплопровідність і другі прикмети тканини.

Найпопулярнішим, а разом найпримітивнішим, видом переплетення, який зустрічаємо в народних тканинах, це — полотненне переплетення. Тканини, виконані таким переплетенням, тчуть на двостінних начиннях (ремізках). Рисунок цього переплетення, однаковий на лицевій і спідній стороні, має вид дрібної решітки — шахівниці. Переважаюча кількість народних льняних і конопляних тканин ткані саме полотненим переплетенням. Своєю рівномірною, клітчастою структурою такі полотна використовуються для тих предметів, що мають бути прикрашені вишивкою чи вибіркою. Цей вид переплетення виступає теж в льняних і конопляних тканинах сільськогосподарського і технічного вжитку, загалом у тканинах, що вимагають особливої виносливості на розтягання, наприклад, у виробі шлій, поясів, міхів і т. п.

Полотненим переплетенням ткані велика кількість бавовняних тканин: білизняні матеріали, дешеві ситці, а з вовняних тканин — сукна.

З усіх видів тканин, тканини з полотненим переплетенням мають найбільш різке зхрещення ниток, тому густина і щільність тих тканин все нижча від тканин з іншими видами переплетення.

Щільнішу структуру мають тканини, ткані *чиноватим переплетенням*. Технічно замінні вони тим, що тчуть їх на більшеремізних станках, переважно 4-стінних. Нитки основи і поробка переплітаються тут більшими групами, при чому за кожним черговим бігом човника, переплетення основи поробком пересувається о одну нитку вправо або вліво. Внаслідок цього на поверхні тканини виступають суцільні вужчі або ширші смужки, що рисуються на обох сторонах тканини або однаково, або відмінно. Смужки біжуть по діагоналі суцільними лініями (під різним кутом нахилу) або міняють напрями, укладаються «в яличку», «кривульку» або творять сітку ромбів. В народній термінології відомі ці узори під назвою «ільчите», «косичасте» і «кружчасте» «повісмо» (фото, збірка народних полотен в Іст. Краєзнавчому музею в Самборі).

Велику різnorodність рисунку чинуватого переплетення бачимо на селянських доморобних полотнах, що вживають для верхнього одягу, а також на поштучних льняних і конопляних виробках, нпр. рушниках, настільниках, скатертях, де рисунок переплетення використаний свідомо як декоративний засіб. (Фото). Світлові рефлекси, що виступають внаслідок різних напрямків скручення ниток основи і поробка, ще більше підносять декоративність тканини.

Чинуваті переплетення виступають доволі часто теж в вовняних народних тканинах, нпр. у гуцульських запасках, наддністрянських і Буковинських опинках («горботках», «обгортках»). При застосуванні різнобарвної пряжі, рисунок чинуватого переплетення виступає тут ще більше контрастово і дає цікаві ефекти.

Ці два переплетення — полотенне і чиновате — відповідають конструкції малоремізних доморобних станків і вони найбільше популярні в народних тканинах.

Значно рідше виступає в народних тканинах *атласне переплетення*. Технічно воно важче до виконання, і можливе до виконання тільки на більше-ремізних станках. Атласне переплетення дає односторонній рисунок; тка-

ні тим способом тканини мають інший вигляд на лицевій, а інші — на спідній стороні. На верхній стороні мають вони гладку, застилисту поверхню, при чому в одних переважають прикриття ниток поробка, в інших прикриття основи.

Атласне переплетення зустрічається у кращих виробках льняної столової і постільної білизни. Стрічаємо його теж в деяких вовняних тканинах, нпр. спідницях Рівенської і північно західної Волинської областей, в [с]полученні з полотенним переплетенням.

В давніших народних тканинах виступає ще техніка ткання «перебором» і близьке до нього «перетикання». «Ткання переборами» своїм виглядом нагадує ручне багатобарвне вишивання, зокрема техніку «переволікання». Перебори виконують на звичайному ткацькому станку з доданням дощинки, як при тканні на ничильничних кросенцях: За допомогою дощинки набирають відповідну кількість ниток основи для утворення просмику, вкладають туди прутик, перекидають поробок і відсувають прутик на кінець станка. Другий просмик роблять другою дощинкою і знова закладають прутик. Складніші узори виконують інколи при помочі 20—30 прутиків.

Старовинна техніка переборів сягає до традицій Візантії. На західних землях особливо популярною була у Волинській, Рівенській, Тернопільській і Станіславській областях. Широко вживалася теж по всій території східних земель УРСР.

Багаті рисунками і барвами перебори стрічаються на старинних перемітках, на Снятинських і Городенських рушниках, на придолах Володавських спідниць, на Коропецьких скатертях, веретах, на поясах з різних теренів західних областей і др. тканинах.

Ткання переборами технічно важке до виконання, вимагає значної затрати робочого часу, тому й коштовне. Воно виступає звичайно тільки полосами, в зіставленні на тканині з простішими видами переплетення.

Для перебірного ткання вживають ткалі грубшого поробку, тому орнамент переборів виступає релієфно на поверхню тла тканини.

Використовуючи живу традицію перебірного ткання, текстильні відділи фахових шкіл в Косові і Чернівцях пристосовують його в навчанні, в нових композиційних розв'язках, в тканинах декоративного призначення. Особливо корисних успіхів добилися в тканні переборами деякі майстерні у східних областях, зокрема експериментальні майстерні при Обласному Художньому Пром. Союзі в Києві, майстерні в Дьохтярях, які дають прекрасні зразки тканих перебором скатертей, рушників і тканин для нового інтер'єру.

Обробка сирій тканини

В щоденному життєвому тільки зовсім незначна кількість тканин використовується в сирій формі, в якому знімають тканину з ткацького станка. В більшості піддають народні тканини перед ужиттям різним викінчувальним процедурам, що мають зробити тканину придатною для спеціального призначення та надати їй кращого вигляду.

Про добір такого чи іншого способу викінчування тканини рішення приймають в першу чергу фізичні та технологічні прикмети текстильного волокна.

Основними засобами, що ними диспонує для цього народна текстильна техніка, це — біління, валяння, дублення, фарблення і вибивання. Біління використовується головним чином для льняних і конопляних тканин, дублення і валяння (фолування) — для вовняних тканин. Ці процедури підносять виносливість і носкість тканини і впливають в значній мірі на ступінь її теплопровідності. Інші викінчувальні заходи, а саме: фарблення і вибивання, мають скоріше декоративне значення.

Біління. Це основний захід, необхідний в першу чергу при викінчуванні льняних і конопельних тканин. Через бродильний процес — варення з лугом — і через діяння сонця тканина тратить під час біління рештки здерев'ялих частин, дістає білу краску, що підносить її прикмети і вартість.

В господарських умовах дореволюційного села загальнопристосовано натуральне біління.

Біління полотен — одно з дуже характерних домашніх жіночих занять, яке в циклі весняних і літніх робіт займає жінкам чимало часу і коштує великого вкладу праці. Все ж таки це одно з сільських занять до якого відносяться з великою увагою. Не можна його причислити до кустарних промислів чи сільського ремесла, хоч воно в'яжеться з ними і часто стоїть на їх послугах. Воно ведеться в кожному господарстві, для власних потреб. Не вимагає ніяких приміщень, ні спеціального знаряддя чи купних матеріалів.

Одинокий реактив, що його пристосовують в натуральному білінні, — це луг, який одержують заливаючи кип'ячою водою дерев'яний попіл з осики, берези чи гречаної полови. Поза тим, волокна вибілюються тільки під дією променів сонця (чи озону повітря).

Процес вибілювання в окремих околицях проходить доволі різноманітно. В основному проходить він таким способом:

Уложено в дерев'яній діжці — «звар'яльнику» (Дрогобицька і Станіславська області), «зольниці» (Крем'янецька і Тернопільська області) — полотно пересипають попелом і заливають кип'ячою водою, тобто «звар'яють». Цей процес триває звичайно добу. Потім зливають нечистий луг і наливають полотно знов чистою водою. Цей процес повторяють декілька разів. (с. Буців Дрогобицького району). В інших околицях приготують наперед окремо луг, заливають при цьому попіл кип'ятком, залишають щоб відстоявся, і тільки чистим лугом заливають полотно.

Після звар'ювання сушать полотно на сонці, потім складають «у карби» — то є складки в виді гармонії (починаючи від обох кінців в напрямі до середини) — і несуть, а в кого більше полотна, то везуть візочком на ріку прати. Перуть «у двійню», стоячи по обох боках ослона, звичайно по коліна у воді. При тому кладуть зложені в карби полотна на ослоні, які приносять разом з полотном з хати, повертають складку за складкою, заливають водою і б'ють на перемену довгими дерев'яними «кіянками». Мокре ще полотно розстелюють довгими смугами над рікою, на зарінках або на траві

і залишають його на діянні сонця від ранку до вечора. Залежно від погоди, процес біління на сонці триває довше або коротше, пересічно — 2–3 тижні. Кожного дня [з]ранку стелять, а вечером збирають полотно. Під час біління на сонці, весь час піддержують полотно в вогкому стані і поливають його «віячкою» — річною водою, що стоїть близько в цєбрі. Полотно білять спочатку з лицевої, потім спідної сторони. Тоді ще раз зваряють і перуть докладно в ріці. Висушене полотно качають — гладять і звивають на дрючок. Переховують полотна в скринях у хаті або в коморі.

Натуральний спосіб біління дуже повільний. Він не нищить, однак, пряжі із того погляду він раціональний. В селі Жукотині Дрогобицької області після вибілення і прання, натягали готове полотно на столі і гладили великим каменем, щоби набрало полиску. Вигладжене полотно звивали «у ковбиці»*.

Спеціалізація текстильного виробництва відокремилася біління в окрему ділянку виробництва. Введено нові прийоми і хемічні реагенти, що мало на меті прискорити процес біління.

В більших ткацьких центрах були окремі майстерні — білильні. Сюди віддавали до вибілювання свої вироби дрібніші майстерні, нпр. Глинянські, Будзанівські ткацькі заведення. Деякі ткацькі заведення висилали свої вироби навіть в більше віддалені місцевості, нпр. до Кросна, Андрихова, а навіть на Моравію. Кошти біління і висилки були інколи такі великі, що переростали кошти самого виробу.

Нові способи біління проникали з тих заведень на села. В підміських околицях, в місцевостях положених ближче до фабрик, стали проникати в рецептуру домашнього біління нові, сильніше діючі реагенти — вапно, вапняне молоко, а ще більше — хлорне вапно. Ці середники, невміло пристосовувані в домашньому білінні, відбилися негативно на тривкості полотна.

В нинішньому текстильному виробництві впроваджуються уліпшені способи біління,

які мають на меті піднести гігієнічні умовини праці, запобігти довгому стоянню в холодній воді та скоротити процес натурального біління. Впроваджується біління озоном, який втворюють з допомогою електричного струму.

Фолювання тканин. Для викінчування вовняних тканин, зокрема сукна, застосовують фолювання («биття, валяння»). Сукна «б'ють» (Сокальський район), «піхають» (Косівський район) у ступах — фолюшах.

В процесі фолювання сире — рідке — полотно, завдяки лусковатій будові волокон вовни, вкривається густою застількою сплутаних з собою волокон, стає м'ягше, приємніше в дотик. Воно тратить при тому значно на розмірах так по довжині, як і ширині, і змінює до певної міри ступень теплопровідності.

Далекойдуча самовистарчальність в умовах домашнього народного ткацтва створила в окремих районах дещо відмінні способи валяння сукна.

В Радеківському районі ще сьогодні пам'ятають старі ткачі примітивний спосіб «звалювання» сукна способом *топання у ступах*.

Призначене до «биття» сукно складало у 6–7 «сторон» (в гармонію). Поки мокре, перешивали злегка берегом, щоби під час валяння сторінки не розсувалися. Так перешилите сукно клали в дерев'яне корито, поливали горячою водою (деколи з милом) і товкли — «м'яли» — ручно ступами. М'яли так довго, поки сукно достаточо не збилося і «згустіло». При тому сукно значно скорочувалося. Важкі ступи сильно «зганяли» сукно, воно ставало грубе і тверде, «як диль». Щоби його розтягнути, перекидали штуку сукна через завішену на сволоку балку, і шивали дві короткі сторони одну з одною так, що сукно мало вигляд кільця. В те кільце вкладали на ніч важку колоду для обтяження сукна. Під впливом обтяження сукно значно витягалася. Такі ступи, пам'ятають, вживалися до 1939 р. в с. Синяків, Діброва, Оборотів, Городниця, Тевтич, Пер'ятин.

* В. Кобільник. Матеріальна культура села Жукотина. Самбір, 1936 р.

Ще більше примітивний спосіб пам'ятають ще нині в Сокальському районі: В хату вносили велике, довбане в грубій колоді корито і ставляли його біля стола. До корита вкладали сукно і поливали його кип'ятком. Коли вода децю простигла, топтали сукно босими ногами, поступаючи здовж корита. Під час того раз-враз поливали сукно гарячою водою і продовжували топтання, поки сукно достаточного не згустіло.

Загально, домашнього виробу сукна били у водних фолюшах зі ступами або валами. Цього типу фолюші бували при водних млинах. Призначене до биття сукно уміщували в дерев'яному кориті, над яким заложені великі дерев'яні молоти. Молоти, порушувані силою спадаючої води, підносяться по черзі, спадають на уміщене в ступі сукно і збивають його. За кожним ударом молота, сукно обертається в ступі, змінює своє положення, і удари падають за кожним разом все в інше місце.

Водні фолюші відомі по всій території західних областей. Найдавніші згадки про них в м. Сокалі Львівської області відносяться до XV ст. Особливо багато водних фолюшів було в Станіславській і Тернопільській областях. До 1940 р. р. в деяких селах в підгірських околицях Станіславської області бувало по три фолюші, нпр. в с. Річці, Жаб'ю, Брустурах, Яворові. Відомі вони теж в підгірських околицях Закарпатської області.

Багато швидше і видатніше, чим водні фолюші зі ступами, працюють вальцеві фолюші. Оба згадані типи фолюшів — «ступові і вальцеві» — виступають поруч по всій території західних областей, всюди, де тільки відоме виробництво сукна.

В сучасному артільному виробництві вживаються механічні фолюші. Того типу фолюш являє собою велику дерев'яну комору, в якій розміщені всі потрібні механізми.

Сукно, призначене до фолювання, заправляють жгутами і зішивають кінцями у кільце. Сукно переходить в процесі валяння між двома валами. Верхній вал натискає на тканину, і під впливом цього тиску сукно значно стягується по ширині. Звідси переходить в дерев'яну

коробку з накривою, яка частими ударами стовкає сукно і збиває його по довжині. По виході з коробки спадає сукно складками на дно скрині, обходить направляючий вал, переходить через роздільну рамку і впадає між дерев'яні вертикально уставлені циліндри, які збивають його по ширині.

В процесі валяння заливають сукно у скрині слабим розчином кислоти, соди і мила або насичують його розчином перед заложенням у скриню. Час валяння триває при грубших сукнах до 5 годин, в тонших — до 2-ох і менше годин.

Під час роботи пильно стежать за ходом праці і провіряють стан матеріалу, щоби запобігти можливим пошкодженням.

Цей тип валяльних машин вживається зараз в ткацько-килимарських артілях в Глинянах, в Сокалі, в Ст. Самборі.

Перед фолюванням перуть сукна і «дублять». Для того приготують густий відвар з вільхової кори, вливають його в бочку і вкладають сюди сукно. Після півгодинного мочення виймають сукно і натирають попелом, щоби випрати з сукна товщ. На кінець сушать і витріплюють сукно.

Фарбування тканин. Багатство місцевих природних барвників, а поруч з тим особливе замилювання до кольорових тканин, були стимулом для використання фарблення як засобу для декорації тканин. Історія матеріальної культури дає чимало свідоцтв про те, що в глибокій давнині вживалися у нас фарблені тканини. Словник народних назв містить велике число назв для означення кольорів і відрізняє велику кількість відтінків кожного кольору, що відносяться до тканин чи других барвних предметів *.

Фарбування як частина процесу виготовлення тканини, призначеної для одягу чи для хатнього обладнання, належало до домашніх зайнять жінок. Не було воно, однак, такою загальною вмілістю, як нпр. біління полотен,

* Технічний словник.

і дуже вчасно відокремилося в професійне заняття — ремесло.

Сільські спеціалісти — фарбарі — єдино втаємничені в тайни свого майстерства, зберігали його як свою монополію.

Домашнє фарбарство користувалося виключно природними барвниками. У фарбленні тканин перше місце між ними займали рослинні барвники — вивари з квітів, листя, кори, коріння і біла рослин. Лише невелика кількість барвників, якими послуговувалося народне фарбарство, була тваринного походження.

Народна рецептура фарбування була розроблена окремо для льону, окремо для вовни.

На західних землях фарбування тканин з льону, а особливо з конопель, практикувалося в народному фарбарстві розмірно рідко і в невеликій кількості. Це мало джерело в тому, що сприйнятливість барвника льняними волокнами порівняно низька, і способи фарбування льону багато складніші чим фарбування волокон вовни або інших текстильних волокон. Фарбування льняних тканин розмірно більш практиковане було в північних районах Волинської і Кам'янець-Подільської обл., де особливо розвинуте льняне ткацтво. Поза тими теренами, льняні тканини виступають переважно в природному кольорі волокна або білені.

Зате широко використовувалося фарбування в народних виробках з вовни, як це бачимо на деяких вовняних одягових тканинах, а саме: поясах, «опинках», «запасах» Станіславської області, в Подільських літниках (вовняних «картатах» спідницях). Великих успіхів досягнуло фарблення в килимарстві.

В льняних і конопляних тканинах, а саме: рушниках, веретах, настільниках, тканих в різнокольорові узорі, орнаментовані частини, як правило, ткані з крашеної вовняної або бавовняної пряжі, бо такі нитки краще фарбувалися.

Давні сільські фарбарі добре знали, в якій порі року — весною, літом, чи осінню, найкорисніше рослину збирати, яка її частина і коли найбагатіша в барвник.

Зілля збирали тоді, як воно починає цвісти, кору і листя — спочатком літа. Деякі рослини

вживали в свіжому виді, нпр. галузки вільхи, квіти гвоздиків, чорнобривців, зіздочника-мокринця, пільного і городового щав'ю, інші — в сушеному виді, як корінь дівунки лісної, ягоди черниці, квіт рум'янця лікарського, полу і солону гречки. Сушили рослину в тіні, на вільному повітрі або на вишках, вважаючи, щоби не замокла від дощу чи роси і не стратила через це вдатності фарблення.

Фарбарі зберігали зібраний матеріал по різному: Висушене листя з галузками зв'язували в кучки і переховували в сухому місці; коріння — після висушення товкли дрібно або мололи на млинку і в такому виді переховували в мішочках. Іноді зразу виварювали кору чи листя в воді, зливали у плящини і переховували як вивар.

Фарбарські рослини західних земель України особливо багаті в барвники, що дають відтінки жовтої, зеленої і коричневої барви.

Деякі барвники вживалися при фарбуванні пряжі чи тканин безпосередньо, інші — вимагали відповідного підкладу протравлювання і закріплювання. Допоміжними фарбарськими матеріалами, що вживалися в домашньому фарбарстві для протрав — («загалунок»), був галун, а з кислот побільше хлібний квас або пісна сироватка з кислого молока.

Красили пряжу або вже виткану — готову — тканину.

Перед фарбленням призначену до фарблення пряжу прали, щоби усунути з волокон жир. Для того приготувляли луг з попелу або замість попелу розчиняли у воді соду і мило. В луг вкладали на кийках мотки пряжі і повертали нею злегка, щоби зійшов жир. Якщо в дотуку не відчувалося вже жиру, виймали пряжу, витискали і полокали в теплій або холодній воді. Щоб пряжа через перемішування і різкі переходи з зимного в тепле не «звалювалася» (не войлочилася), перед полоканням залишали її, щоби остигла (Косівський район).

Випрану пряжу клали в полив'яний горщик або котел з загалункою (протравою) і, підгриваючи звільна, доводили до кіпіння. Після ½ годинного кип'якіння, залишали пряжу в кіт-

лі до охолодження. Виймивши, вважали, щоб протрава добре стекла, і полоскали пряжу старанно у воді.

Від протрави залежало майбутнє забарвлення. При різних протравах один і той сам барвник давав на матеріалі різні барвні ефекти.

Приготування фарб'ярської «купелі» вимагало великої уваги і старання. Приготовляли її в такий спосіб: докладно спорозшкований барвник всипали до мішочка з рідкого полотна, так довгого, щоб опирався на дні посудини, а горою щоби можна його було прив'язати до вуха горшка. Горою не зав'язували його, щоби не спливав під час кипіння. Мішочки з барвником заливали водою (в 20 разів більше чим барвника), нагрівали через дві години, не доводячи до кипіння, і на-кінець зливали вивар.

Той сам барвник заливали вдруге водою і тим разом нагрівали до кипіння, через 1 — ½ годин. Після того оба вивари зливали в один горщик, підігрівали його і щойно тоді вкладали до нього розправлену вовну. В купелі, при легкому кипінні 1 — 1 ½ години, легко підмішуючи, держали вовну продовж 1 — 1 ½ години. Якийсь час залишали її в купелі, щоби дещо остигла, полоскали наперед в літній, потім в холодній воді.

В той сам барвник вкладали другу партію пряжі. Її забарвлення виходило менше інтенсивне.

Фарбували ще і другим способом: протравлену пряжу клали в горщик, пересипали добре розробленим барвником, заливали водою і поволи підгріваючи кип'ятили ½ години. Потім стріпували барвник, що пристав до пряжі, і покали вовну. Цей спосіб фарблення не давав судільного забарвлення. Місця, де пристали кусочки рослини, забарвлювалися інтенсивніше. Так забарвлена пряжа давала в тканині гру тонів, яка в килимарстві має окреме технічне окреслення, популярне під назвою «деркання». Підібрати вдруге такий самий відтінок фарби в рослинному фарбленні дуже важко, тому що інтенсивність барвника в рослині буває різна. Вона залежить від часу збору рослини, її віку і других умовин. Тому то більші площини тка-

нин, фарблених рослинними барвниками, мають звичайно нерівне забарвлення.

В народній рецептурі виступає понад 40 різних фарбарських рослин місцевого походження, які дають багату гаму, головно жовтих, коричневих, зелених барв.

Для відтінків жовтої барви вживали фарб'ярки найчастіше виварів з цибулі, кори дикої яблінки, квіту соняшника, козельця і багато інших рослин місцевого походження.

Широку гаму коричневих барв діставали давні фарб'ярки з кори вільхи, черемхи, березового листя з мареною, вільхової кори з ви-красками марени, оріхового листя, лушпиння цибулі і гречаної полови.

Відтінки зелених тонів давали їм: кора каштана, прозірник, зелені стебла жита, а інтенсивніші відтінки діставали з суміші місцевих рослин з індиговим кубом, а саме: з кори крушини на індиговім кубі, дроку і березової кори, гречаної полови і індига, дроку — лушпиння цибулі і індига.

Червоні барви, які бачимо на народних тканинах, що належать до першої половини XIX сторіччя, є тваринного походження. Червоний барвник діставали з «червцю» — комахи з породи блощиць, що живе на коріннях рослини п'ятилистника (*Sclerantus perennis*) в сухих піщаних околицях Поділля і на Київщині, а за межами України — на Литві.

В місяці червні і на початку липня червець, переображений в личинку, облягає коріння рослини, і тоді він має найбільший вміст барвника. В тому часі підважували коріння п'ятилистника малими лопатками і збирали личинки червця. Рослину вкладали швидко в землю, щоби не знищилася, а червцеві личинки пересівали через сито, щоби очистити їх з землі. Личинки в виді дрібних міхурчиків, забивали горячою парою води або оцету і сушили горячим повітрям або в спеціальних сушилках.

На одній рослині буває їх кільканадцять штук, а денно можна було зібрати не більше як 50—80 гр. У продажі виступав червець у виді дрібних зернят або збитий в кулі. Червець давав гарну червону фарбу, якою красили вовну і льняні полотна (хустки, пояси і проче).

Червець з України вивозили у Вірменію, Туреччину, де вживали його до фарбування вовни, шовку і бунчуків. В XVII сторіччі торгівля червцем з України приносила скарбниці польських королів великі доходи. Цей барвник мусів бути загально відомий у всіх слов'ян. Це доказує старослов'янська назва червоної краски «Сьегвепь» чи словацький вислів «срivity» — фарбувати, і український вираз «червлений» — «черлений» для означення червоного кольору.

Цей місцевий барвник витіснений був згодом привізним барвником теж тваринного походження — кошениллю, яка перевищувала червець більшою інтенсивністю забарвлення.

Спосіб фарбування червцем і кошениллю однакові. Перед ужиттям товкли червець на дрібний порошок (в кількості 20 % ваги тканини) і пересівали через волосяне сито. Тоді нагрівали воду до 60°, додавали до неї 4 % олов'яної соли і 5 % щавельної кислоти і всипали сюди споршкований червець. Все разом кип'ятили 10 хвилин, доливали холодної води, і, коли купіль остаточно прохолола, вкладали вовну і доводили до кипіння*. Червцем красили безпосередньо, то значить без протрави.

На Гуцульщині красили червцем трохи у відмінний спосіб:

Перед фарбленням вкидали біле сукно чи пряжу на 2—3 години до луку з букового дерева. Червець товкли на дрібний порошок, пересівали через сито, додавали дрібно товченого галуна і заварювали все разом в борщі з червоних буряків. Коли фарба простигла, вкладали у фарбу сукно і, підігріваючи звільна, доводили до кипіння. Пофарбоване сукно полокали у воді і сушили на вільному повітрі**.

Головними центрами, де зосереджувалося професійне фарбарство, в часах мануфактури були двірські і монастирські майстерні. Там громадились і зберігались складні рецепти приладжування фарб і способи їх примінення.

Зі знесенням кріпацтва і переходом поміщицьких текстильних мануфактур (яких в

XIX ст. особливо багато було на Поділлі) на вільно наємну працю, мистецтво фарбування сильно демократизувалося. Ознайомлені зі способом фарбування міські фарб'ярі, осідали по селах і містечках, управляли його далі як професію і тим способом популяризували нові фарбарські техніки і фарбарські матеріали.

Тим шляхом проникнули в народне фарбарство заграничні барвники: кошениль, корінь марени, вайдове листя, які вживали для фарблення на синій колір, а зокрема цінний синій рослинний барвник — індиго. Фарблення індигом прийнялося широко завдяки гарній і тривкій синій барві, якої не давали місцеві рослини. У цехових реєстрах фарбарів згадуються спеціалісти «синильники», які знали техніку фарбування індигом, мареною чи вайдовим листям.

Разом з новими способами фарбування увійшли тоді у фарбарство різні допоміжні фарбарські матеріали, потрібні для приладжування протрав, — хемічні реагенти: хромпик, мідний купорос (синій камінь), залізна і олов'яна протрава, і винний камінь, які поширювали по містечках, а навіть по селах мандрівні торговельні посередники хемічних фабрик. До половини XIX ст. в народному фарбарстві вживалися виключно природні барвники, і щойно після 70 р. р. XIX ст. стали появлятися синтетичні барвники. Широкою скалею барв і живістю тонів вони легко промостили собі дорогу до народного фарбарства і проникнули швидко в домашнє фарбарство на селах. Вони були дешеві, і способи їх ужиття безпорівняння простіші за фарбування рослинними барвниками. Через те, починаючи з 70 р. р. XIX ст., заняли вони панівне місце не лише в фабричному фарбарстві, але і в практиці дрібних професійних фарб'ярів.

Остаточно, в нинішньому масовому текстильному виробництві поворот до давних рослинних барвників зайвий, поскільки величезний прогрес в техніці виготовлення синтетичних фарб'ярських матеріалів диспонує барвниками, які не тільки не уступають рослинним барвникам ні по тривкості, але і по багатстві і тонкості барв.

* Logec Z. Vatik. Варшава, 1922, ст. 96.

** В. Шухевич. Гуцульщина. Львів.

Однак продукція високоякісних, тривких барвників іде все в парі з високою ціною і складними способами фарбування, які вимагають спеціальної апаратури, доступної тільки багатообладнаним заведенням і фабричному виробництву.

Це саме є причиною, що сучасне артільне виробництво, якщо іде про фарбування тканин масового вжитку, змушене змешитися до фарбування дешевішими і менше тривкими синтетичними барвниками.

Якщо, однак, іде про виробництво художньої, цінної, тканини — килима, гобелена, до яких поруч вимоги гармонії чистих барв ставиться ще як необхідну прикмету тривкість і довговічність барв, тоді в умовах артільного виробництва виправдовує себе прямування пристосувати у виробництві художніх тканин спеціального вжитку рослинних барвників.

Експериментальні майстерні при ін-тах художньої промисловості у східних областях України, у Києві, в Дьогтярах, в Москві, Художньо-промислові училища в Хотині, Косові і ряд окремих діячів мистецтва, між ними майстер народної творчості Цибульова Г. К., нагромаджують досвід фарбування рослинними фарбами і, використовуючи нові технічні засоби, пристосовують його практично сучасній художній тканині. Можливість використання в нинішніх умовах хемічних реагентів, нового устаткування і уліпшеного приладдя спрощує колись дуже кропіткий процес фарбування рослинними барвниками і робить його сприйнятливим в нинішніх умовах при виробництві художньої тканини.

Сучасне артільне фарбарство концентрується головню при ткацько-килимарських і трико-тажних артілях, що підлягають Міжоблхудож-промсоюзів в Станіславі як окремі фарбарські цехи. Важливішими пунктами фарбарства у Львівській області є Ткацько-килимарська артіль «Перемога» в Глинянах, Ткацько-килимарський комбінат в Сокалі; в Станіславській області — Артіль ім. Шевченка в Косові, в Чернівецькій області — Артіль ім. Ю. Федьковича в Чернівцях і артіль в Хотині.

Характерним прикладом, що ілюструє стан сучасного артільного фарбарства його техніку і організацію, може послужити фарбарський цех при ткацько-килимарській артілі «Перемога» в Глинянах.

Взагалішому процес роботи в цій фарбарні опирається на ручній праці, хоч окремі процедури поступенно механізуються: Накачування води з річки у бак, кітли і кадї, способи витискання пофарбованої тканини чи пряжі відбувається там вже за допомогою центрифуг («гружлівок») з паровим погоном.

Приміщення цеху займає дві кімнати: фарбарню, сушильню і пральню. Для своїх потреб використовує цех подвір'я і близьку річку.

Фарбарська майстерня — простором 7,5 x 5,25 x 6 м з трьома вікнами, бетоною долівкою і однобічно спадаючою стелею. У стелі два димарі — отвори для відпровадження пари.

Устаткування фарбарні складається з трьох кадей — кітлів, великого збірника на воду, діжі, ведра, стола, полиць для складання підручних матеріалів і двох центрифуг (кріжлівок), одної ручної, другої механічної — для витискання фарби з вовни.

Кітли вживаються трьох типів: перший тип являє собою дерев'яну кадь, містимістю 100 ведер, з грубих соснових дощок. Грубий залізний прут, що переходить в кожній стінці цього кітла, крізь дошки, низом і горою скріплює конструкцію кадї. При кадї праворуч і ліворуч стоять закріплені в долівку два високі поруччя, на яких опирають кійки з пряжою. Другий тип фарбарського кітла — це мідяний котел, циліндричної форми з грубої бляхи. Він вмурований в піч. Між котлом [т]а стінкою обмурівки вільний простір, на 8 см. Дном опирається він на двох шинах. Під ним паливня (топка). Третій тип — це переносний котел, з грубої мідяної бляхи, в долішній частині з дверцятами до паливні.

Огрівання фарб'яних купелів проводиться парою, яку постачає котел парової машини, приміщеній в машинному цеху. Пару розпроваджують труби вздовж стіни, при якій роз-

ташовано кітли. Від кранів труби, що уміщені над кожним кітлом, проведені до кітлів мідяні трубки. Вони пробігають по задній стінці кітла і по його днищі. В долішній частині трубки, по обох її сторонах пробиті малі отвори для виходу пари.

Основні і допоміжні фарбарські матеріали, як і іншу сировину, постачають для майстерні обласні установи Міжоблхудожпромспілки у Станіславі.

З числа барвників, які вживаються в артілях, які постачаються Облхудожпромсоюзом, найбільше вживаються фарби:

- Кислотна чорна,
- Кислотна жовта,
- Кислотна рубінова,
- Кислотна темно-синя, (ясно-синя),
- Хромова чорна С.,
- Хромова ясна.

Властиве фарблення попереджує приготування фарб'яної купелі. Цю роботу виконує в артілі головний цеховий майстер з помічником:

Прочистивши старанно котел, зглядно кадь, наповнюють його водою, відкривають крани з парою і нагрівають воду. Якщо вода нагрілася до 70°, дають до неї 3–4 % главберської солі, доливають 3–4 % сульфатної кислоти і всипають 200–300 гр фарби (кількість залежить від її інтенсивності). Коли все розчиниться, починають фарблення: Звинену в мотки пряжу надіває помічник на дерев'яні кійки (110 x 4 x 2,5 см), три рази по три мотки пряжі на кожній, і опирає їх на поручах над каддю. В одній купелі красять одночасно пересічно 8 кійків пряжі, це є 72 мотки; це відповідає приблизно 15 кг вовняної пряжі.

Дальша робота виконується вдвох. Станувши по обох сторонах кадї, цеховий майстер і помічник придержують за кінці кійок, знімають по черзі один за одним з поруч і погружують у фарб'яну купіль, опираючи кійок кінцями на берегах кадї. (фото).

Щоб пряжа рівномірно фарбувалась, підносять рукою по черзі кожний моток пряжі вверх і повертають нижню частину мотка, ту, що була в барвнику, на кійок, а горішню у

спід — в барвник. Розставляють кійки в різній від себе віддалі, щоби барвник мав до волокна однаковий доступ. Переміщують крайні кійки, тобто — 1-ий і 8-ий в напрямі до середини — між 4-ий і 5-ий, тому що при стінках пряжа сильніше «вбирає на себе барвник». Це обертання і переміщування повтарається ще кілька хвилин продовж 45–55 минут, і вільно допускаючи пару, доводять фарби до кипіння. Після того кип'ятять мотки пряжі ще 15 минут. Тоді виймають один за одним кійки з фарби і спирають над каддю за поруччя, щоби стекла фарба. (фото).

Для прохолодження завішують пряжу на поруччях на вільному повітрі, не знімаючи її з кійків. Полочуть пряжу на ріці. (фото).

Сушіння пряжі, залежно від пори року і погоди, відбувається по різному: В теплий і погідний час сушать пофарбовану пряжу на вільному повітрі, на дворі, (фото), взимку і непогоду витискають пряжу на ручних або механічних центрифугах, а потім досушують на жердках у сушильці, в окремій, закритій кімнаті, де під решітчастою дерев'яною долівкою проходять труби з гарячою парою.

Крім фарблення пряжі в одну барву, практикується зараз в фарбарських артілях «мелянжове фарблення». При тому фарбують наперед всю пряжу в один ясний відтінок, по короткому часі підносять кійки з мотками пряжі вище і залишають в барвнику меншу, чим попередню, частину мотка, щоби набрав темнішого забарвлення. Вкінці залишають тільки малу частину пряжі в барвнику і вона забарвлюється найсильніше. В той спосіб степенують на одному мотку забарвлення від яснішого до чимраз темнішого. Ця техніка фарблення є наслідуванням тих ефектів, яке давало при фарбуванні пряжі рослинними барвниками так зв. «деркання»*.

Висота винагородження за роботу в артілях (в фарбарському цеху) нормується в залежності від фахових кваліфікацій робітника (розря-

* На основі матеріалів з відрядження в році 1949. Автор.

ду), від складності виконуваної роботи та проценту виконання обов'язуючої норми. Денна норма праці фарб'яра відповідає 10 кг пряжі, то є кількості, яку можна зафарбувати за один раз в одній кадї, при зарплаті 18 крб за норму. Денно виконують фарб'ярі 4–5 норм, то значить три робітники фарбують коло 40–50 кг пряжі і дістають за це винагородження в сумі 72 крб. Ця сума розділюється між трьох робітників, кожному відповідно до його розряду.

Вибивання. Вибивання — це старовинний, колись дуже популярний у західних областях спосіб прикрашування народних тканин.

Техніка вибивання характерна тим, що призначений на тканину орнамент вирізували на дощці, вкривали цю дошку фарбою і відтискали — «вбивали» — цей орнамент на готовій вже тканині.

Прикрашені таким способом тканини називали в західних областях «мальованками» (в Яворівському, Самбірському районах), «димками» (в Сольському, Тернопільському районах) або «друкованицями» (як західних районах Дрогобицької області).

Майстрів, що займалися вибиванням, називали в західних областях «димкарами», «малюрами», «мальовниками», «друкарами».

Мальованки — тканини з ручно вибитим орнаментом — вживалися як підмінка барвних, взорчасто тканих матеріалів. Можливість пристосувати вибивання до доморобних полотен, дешевість і нескладність прийомів тієї техніки зробили мальованку доступною і для найбільш бідних. Кого не стати було на дорожній взорчасто тканий матеріал чи крамний фабрично друкований ситець, той вдоволявся мальованкою. До часу сконструювання першої машини для вибивання (печатання) тканин, ручна мальованка заспокоювала всі потреби, які покривають нині друковані ситці. В свій час увійшла була навіть в моду, і тоді була в побуті знатті.

Найстаршою пам'яткою вибійництва, що збереглася на західних землях, є фрагмент вибійчаного покривала, що походить з початку

XVIII сторіччя, зі Скиту в с. Маняві Богородчанського району Станіславської області. Вибійка ця виконана з доморобного полотна, з орнаментом, вибитим олійною фарбою, трьома різними дошками. На центральному полі фіолетної барви виступають жмутки білих галузок; в обрамленні по білому полі вибито олійною фарбою архаїчні деревця з птичками.

На східних землях України маємо багато вчасніші свідчення вибійництва. Вони відносяться до ранньої доби Київської Русі. Це дві вибійки XI–XII сторіччя, що походять з розкопок Самоквасова, в с. Левінка Чернігівської області. Ці дві вибійки являються разом найстаршими пам'ятками вибійки в цілому СРСР. Архівні матеріали дають деякі відомості про вибійку XVII і XVIII сторіччя, яка відноситься до побуту козацьких старшин*.

Далеко більше чим в побуті панівних класів, була вибійка в побуті народних мас міста і села, і тут збереглася вона найдовше.

Вибійництво розвивалося в початках як ремесло по селах і містечках. Ще в другій половині XIX сторіччя знайдено в селянських хатах, на горищах доморобні різьблені дошки і інше вибійчане знаряддя**.

Особливими признаками, що характеризують вибійництво в ранньому періоді його розвитку, це праця доморобним примітивним знаряддям, використання включно місцевої сировини (льняних і конопляних полотен і місцевих натуральних барвників), замкненість виробництва переважно в самій сім'ї вибійника та дуже вузький рух збуту виробів, що

* Опись движимого имущества принадлежащего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу – 1690 г. Русск. Историч. Б-ка, Т. VIII, СПб., 1884, ст. 949 до 204 (за рукописними матеріалами М. О. Новицької, Київ). Сулимовский архив. К., 1884, ст. 116. Сборник Харьковского Фил. общ. том. XIII, X, 1902, ст. 17.

** I. Франко. Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland. Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Відень, 1905 р. Річник XI, Зш. 3–4, 88–115 ст.

Вибійчана дошка зі старовинним орнаментом «на галузки», знайдена під час експедиції в с. Мшанці, р-н Турка, в 1948 р. (ЕМ № 43623).

не виходив за межі околичних сіл. В тому часі вибійники сполучали своє ремесло в селах з хліборобським зайняттям, а в містах з другими спорідненими ремеслами: фарбарством, малярством, граверством або друкарством.

Крім вибивання полотен для одягів, відоме було в XVII ст. виробництво покривал, скатертей і інших предметів побутового призначення. Їх виробом займалися окремі майстри. Вони продукували їх у своїх майстернях в більшій кількості і збували на ярмарках і відпустах, або роз'їзджали в певних порах року з усім своїм ремеслом у дальші околиці і там на місцях виконували замовляння*.

В зв'язку з цим витворився тип мандрівних вибійників, які з часом відривались від своїх хліборобських чи других допоміжних занять, все більше розширяли своє виробництво і захоплювали все ширший засяг збуту.

Мандрівне вибійництво перетривало довгі десятиріччя, сприяючи популяризації і розвиткові вибійництва на західних землях. Окрему роль відіграло воно під кінець XIX і на початку XX ст., в час відживання ручного вибивання і наступу фабричної індустрії.

Зворотним пунктом в розвитку вибійництва був перехід до мануфактури. Мануфактурні вибійні були в руках магнатів. В XVIII ст. широко відомі були виробни мануфактури в м. Бродах, якої власником був Ст. Конецьпольський, виробни мануфактури в Немирові на Поділлі (де вироблялися т. зв. «індійські» хустки), а на західних окраїнах виробни переморської мануфактури, власником якої була кн. Любомирська**.

Для праці в тих майстернях використовували власники мануфактур що кращі сили з кол місцевих народних майстрів і тим поясни-

ти, що, незважаючи на сторонні впливи, мануфактурне вибійництво зберегло ще в значній мірі риси народної творчості.

Нові умови мануфактурного виробництва покликали до життя нові техніки, нові матеріали і знаряддя. Тоді вперше входить в ужиття привізена бавовна і новий барвник індиго, а разом з ними нова техніка — резервне вибивання. Побіч плоских дерев'яних форм увійшли тоді в ужиття валки з різьбленим орнаментом, що значно прискорювали процес вибивання.

В межах організації мануфактурного виробництва ще сильніше позначилась диференціація виробників. Згадуються з того часу серед вибійників спеціалісти — «чорнильники», друкарі і синильники. Останні користувались новою технікою резервного вибивання, включено з фарбленням індиговим барвником.

Характерною рисою в організації праці в мануфактурних вибійнях був поділ в процесі виробництва, згадуються окремі майстри «розводчики», «малярі» і «фарбарі»***.

Крім деталізації в самому процесі праці виступає в мануфактурах і потоварний поділ, то є спеціалізація по виробі окремих видів товарів. З того часу відоме вибивання хусток на голову і виріб «колтрин», то є взорчастовивбаних полотен, призначених для обивання стін. Виробом хусток, вибиваних новою, резервною технікою, вславилася особливо мануфактурна вибійня в Немирові Вінницької області і друга — в м. Бродах у Львівській області. Широко відомі «бродські хустки», оспівані в народному фольклорі****. Немирівські вибійки дорівнювали знаменитим виробам московських мануфактур і конкурували сміло зі славними на той час білоруськими гродненськими виробами: Деякі з тих виробів завойовували доволі далекі ринки. Є звістки,

* Łozinski W. Życie Polski w dawnych wiekach. Wyd. IV. Львів, 92 ст.

** Kuropatnicki. Geografia Galicji, 1786.

Baliński M. i Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym i jeograficznym i statystycznym. Warszawa, 1845 р.

*** Соболев Н. Н. Набойка в России, Москва, 1912 р.

**** В. Гнатюк. Етнографічний збірник. Вид. Етн. Комісії НТШ. Том XVII, Львів, 1905 р. НН: 1306, 1319, 1671–1675, 1761, 4804.

що прим. колтрини висилано більшими транспортом з Львова на Молдавію — до Ясс*.

Основний перелом доконався в вибійництві в XIX ст. на тлі суспільно-економічних змін. Під впливом технічних удосконалень розвинулась в текстильній промисловості могутня галузь виробництва — машинове друкування тканин, яке в основах підірвало оперте на ручній техніці вибійництво і привело мануфактури до повного розпаду.

Деяке число спеціалістів-вибійників включилися тоді у фабричну промисловість, другі — відійшли до ремесла. Ці останні осідали переважно в містечках, в тих частинах краю, де із-за слабо розвинутої комунікації фабричні тканини не встигли завоювати панівного положення і де обильність сирого матеріалу — льону, конопель і вовни — та трудність збуту цієї сировини заставляли населення використовувати її для себе.

Вони внесли у вибівне ремесло деяку обнову, поширили малопопулярну техніку резервного вибивання та популяризували технічні прийоми багатобарвного вибивання, практиковані в мануфактурному вибійництві.

В офіційних статистиках з того часу вибійники реєструвалися як «друкарі полотен», «друкарі» і «чорнильники». За архівними матеріалами, в статистиці за 1811/12 р., в самому Стрийському циркулі начислюється 17 вибійників:

в Болехові: два [д]рукарі полотен і оден учень

в Букачівцях: оден друкар полотен і оден учень

в Роздолі: два друкарі

в Стрії: чотири друкарі полотен, два учні і два челядники і там же: оден чорнильник і оден челядник**.

Під впливом організованого наступку капіталістичної промисловості, дешевих, машиноводрукованих тканин, вибійники приневолені були здешевлювати свої вироби. Це здійснюва-

лося за рахунок залишення складніших технік, обмеження кількості барв на вибійках та якості барвників. Вийшла з ужиття складніша і більше коштовна техніка резервного вибивання, а залишилося примітивне одно або двобарвне вибивання олійними фарбами. І в тих умовах стрічаємося з мандрівним вибійництвом. Його роль, в порівнанні з мандрівним вибійництвом періоду розквіту вибійчаного ремесла, зовсім друга. Там було воно носієм нової техніки прикрашування тканин, тут жило надбаннями попередніх віків і пристосовувало техніку до найпримітивніших умов, обслуговувало відсталі під технічним оглядом закутини краю, де традиції ручного прикрашування доморобних тканин ще не витіснила фабрична промисловість.

Де були головні центри вибійництва, це для XIX ст. важко з'ясувати, за недостатчею точних матеріалів. На основі статистичних даних з 1811–12 р. р. і пізніших 1880 і 1884 р. р., можна ствердити, що найбільшу кількість майстрів виявляють тодішні повіти: Стрийський, Перемишлянський, Жовківський, Богородчанський, а далі — Дрогобицький, Львівський, Яворівський, Сокальський, а зокрема місцевості: м. Буськ, Коломия, Підгайці, Скалат, Топорів, Вільшаниця***.

Ці офіційні дані неповні. В них вписано майстрів таких, які платили податки. Цю вибійчане мистецтво було більше поширене, знаємо з принагідних згадок в географічно-статистичних описах з різних повітів західних земель з 1890 і 1900 р. р. Вони стверджують існування вибійки і подають загальні відомості про характер орнаменту вибійок і пристосування

*** Обласний Державний архів у Львові. Статистика промислів.

Słownik Geograficzny. VIII Tom, 388 і 560 ст.

Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний Кам'янецького повіту. Львів, 1894.

Falkiewicz K. Monografia powiatu gródeckiego, Городок, 1895.

Sokalski: Rys geograficzno-statystyczny zborowskiego okrugu Szkol, зб. 1886.

Niedzwiecki M. Powiat podnajecki, Станислав, 1896 р.

Bayger Z. A. Powiat trembovelski, Львів, 1889.

* Голубець Микола. Мистецтво під покровом Ставропігії. Збірник Львівської Ставропігії. Львів, 1921.

** Обл. Держ. Архів у Львові. Оп. Сі.

вибиваних тканин. Такі звістки маємо з районів Кам'янка-Буського, Городецького, Зборівського, Підгаєцького, Теробовельського, Старо-самбірського і Коломийського районів.

З 1920–1930 р. р. відомі більші центри в таких місцевостях:

Самбір	Любачів	Тернопіль
Дрогобич	Сокаль	Великі Мости
Турка	Перемишляни	Гумницька
Болехів	Буськ	Синява
Рудки	Кубчинці	Мшанець
Яворів	Богородчани	

Повніші відомості про вибірку кінця XIX ст. і поч. XX ст. дає річевий матеріал музейних збірок. Він охоплює майже всю територію західних земель. Разом з Закарпатською областю, в сумі 17 районів і 48 місцевостей (карта).

Немає тільки ніяких даних, які підтверджували би існування вибіництва в Чернівецькій області, в деяких частинах Тернопільської області, а саме — в районах Товмач, Городенка, Заліщиці, Борщів і Снятин, та в південно-східних районах Станіславської області, зокрема в Косівському районі.

Це пояснюється побутовими умовами, характером одягу і тим, що в народному ткацтві на цій території переважала як текстильна сировина вовна, яка в народному вибіництві ніколи не знаходила ширшого пристосування.

Особливий розвиток вибіництва в гірських районах Дрогобицької області, тоді коли зовсім немає його на межуючих з ними гірськими районами Станіславської області, можна приписати тій обставині, що через Бойківщину вели з давня головні торговельні шляхи, що вели з полудня на Київ і сполучали Бойківщину з одної сторони з Закарпатською областю, з другої сторони з північно-східними землями України, де вибіництво було значно розвинене.

Вибійки західних областей бувають виконані в основному двома різними техніками: технікою зверхнього вибивання або технікою резервного вибивання. Крім тих двох основних технік, виступають іноді комбінації згаданих технік.

В техніці зверхнього вибивання послуговувалися вибієники фарбами, розтираними на олії. Ці фарби калалися тільки на зверхній стороні тканини і звидси назва: зверхне вибивання. Техніка зверхнього вибивання з усіх вибієчаних технік найдавніша. В народному вибієництві знайшла вона найширше пристосування. Зайвість особливого обладнання майстерні, невелика кількість знаряддя, догідний, нескладний спосіб приладжування фарб зробив її особливо сприємливою. Тому навіть після поширення інших технік вибивання, находила вона при найважчих умовах пристосування у кустарному вибієництві.

Обладнання майстерні вибієника, яке стрічалося в 30-их роках (вже в часі занепаду вибієництва в західних областях), нпр. в Яворові, Болехові, Буську, було дуже просте. Була це звичайно невелика кімната або деколи і житлова кімната сім'ї вибієника, в якій тільки невелику частину відведено було для праці вибієника. Тут приміщений був невеликий стіл, на якому проходило вибивання, а побіч лава. На долівці вздовж стіни розложені були вибієчані дошки. Над ними на стіні висів «взірник», то є відбитки взорів на полотні або папері, з тих дощок, які були в розпорядженні вибієника. У давніших, краще зорганізованих майстернях XIX ст. бували в вибієнях спеціальні великі столи, обтягнені грубим сукном, на обводі з гачками для розпінання полотна. Ці столи пристосіблені були для вибивання більшебарвних вибієнок, малими формами — красками. Під стелею в таких вибієнях висіли жердки для просушування вибитого полотна.

Основним знаряддям вибієників — це відповідно вирізьблена «дощка». Дощки бувають односторонно або двосторонно різьблені, з грушевого або липового дерева. Давніші дошки були зовсім малих розмірів, нагадували стемплі *, на яких був вирізьблений один

* Стемплі — печатки вживалися у вибієництві також в останніх десятиліттях XIX ст. для «роз'яснювання» фарбованих в один кольор полотен, а навіть в 1930 р. р. в с. Гумніських Буського району.

мотив. Пізніше, для прискішення процесу вибивання, виробляли дошки більших розмірів, що поміщували більшу кількість мотивів згідно рапортів. В західних областях найбільше популярні були дошки малих розмірів (20 x 16 см), пристосовані до схоплення одною рукою*.

Другий тип вибійчаних дощок — це довгі дошки, які при вибиванні займали цілу ширину полотна (пересічний розмір: один м довжини і 18—20 см ширини). Вони є односторонньо або двосторонньо різьблені. Таких дощок вживали головню мандрівні вибійники XIX і XX сторіччя.

Для вибивання орнаменту на замкнених площинах, нпр. на хустках, покривалах, занавісах, вживали дощок колової, овальної чи неправильної форми. Дрібні частини орнаменту у вибійчаних дошках заступали іноді металевими вкладишами у виді вбитих в дошку цвяхків чи відповідно уформованої мідяної або м'яжної пластинки.

Крім плоских вибійчаних дощок, вживали вибійники у XVIII і XIX сторіччі валків, з гравірованим орнаментом, ручних, а потім закріплених в корбу.

Для розпровадження фарби по дошці вживали вибійники «грибиків» («толочок»), то є скіряних подушцинок прибитих до дошки з держакком. (с. Чолгани Станіславської області).

До виряду вибійника належав ще дерев'яний «валок», «куронт» і камінна плита, призначені для розтирання фарб і 2—3 горщики для приладжування фарб.

Процес праці при вибиванні зверхньою технікою незвичайно простий: Призначене до вибивання полотно, звинене у «ковбиці», розстелював вибійник одним кінцем на столі, за допомогою грибика (толочки) розпроваджував фарбу по вирізьбленій стороні дошки і прикладав її до полотна і качав валком або тільки прибивав довбенькою (на м'яких столах), щоби фарба «імилася» полотну. Повто-

ряючи цей процес раз-за разом, задруковував вибійник «цілий стіл». Вибиту частину звивав відразу в трубку або перевішував для просушки через жердку і розстелював дальшу частину полотна.

При вибиванні дво і більше барвних вибійок, вибивали ціле полотно наперед одною фарбою, а як просохло, вибивали по черзі дальші деталі орнаменту, вживаючи для кожної барви окрему дошку (вибійки 1930 р. р., Жидачівського району).

Зразки вибійок XVIII і XIX сторіччя, що збереглися в музейних збірках, свідчать, що нашим вибійникам відомі були різні складні технічні засоби, що ними розпоряджало на той час європейське вибійництво, а саме: техніка многобарвних друків, де для кожної барви орнаменту вживалася окрема вибійчана дошка, техніка «надруків», з кладенням ясної фарби на темному фоні, виконання і пристосовування різного виду вибійчаних форм і складні способи приладжування фарб.

З текстильних матеріалів вживалися в техніці зверхнього вибивання головню льняні або конопляні полотна. З барвників уживалися виключно природні фарби: земні, рослинні або тваринні. Цілою після 20-их років минулого сторіччя стали вживати для вибійок синтетичні барвники. Чорну фарбу для давних зверхніх вибійок приготували вибійники зі сажі шпилькових дерев, цеглову — з кинонару або мішанини паленої охри і сурику, синю — з мішанини індиго і свинцевого білила, а червону — з місцевої породи комахи — «червцю» або привізної кошенилі. Фарби розтирали на покості, який самі виварювали з льняної олії.

Значно менше популярні в народному вибійництві на західних землях вибійки, виконані технікою резервного вибивання.

При резервному вибиванні або т. зв. «кубовій» техніці вибивали вибійники узор на тканині також за допомогою різьблених дощок, однак не фарбою, а спеціально приготованою масою, т. зв. «набійкою» або «вапном». Вапно, подібно як віск у писанковій техніці, служило тут за резерваж. Вибите вапном полотно фар-

* Колекція вибійчаних дощок з с.[нерозбірливо] Тернопільської області, в збірках Істор. Краєзнавчого музею в Тернополі.

бували у фарб'яних «купелях». Тло приймало тоді колір барвника, а місця, вкриті вапном, оставали незабарвлені. Після фарблення «відквашували» вибійку, т. є. усували вапно, поклали, сушили його і гладили. Вибійки ці мали забарвлене тло, а орнамент — природної краски тканини. Назва цієї техніки походить від спеціального способу приладжування фарб і процесу фарблення, що переводили у великих бочках — «кубах». Фарбували переважно на синьо — індигом.

Вибійників, що користувалися тією технікою називали «синильниками».

Резервне вибивання вимагало значно повнішого обладнання майстерні вибійника, забезпечення приладдям, потрібним для фарбування, і тому в мандрівному вибійництві воно не практикувалось.

В майстерні такого вибійника, крім приладів, які вживаються при зверхньому вибиванні, були ще прилади необхідні для фарбування: дерев'яний куб, горшки, ведро і кадки для приладжування фарб, «баран» («колесо») для завішування полотна після фарбування, кадки для полокання і «відквашування» вибійок і жердки для сушення.

Для кубових вибійок до половини XVIII сторіччя вживали вибійники виключно льняних полотен. В XIX ст. все більше стали входити в ужиття бавовняні тканини. Завдяки легкому сприйманню барвника, вони швидко приймалися в кубовому вибійництві. Як барвник, передове місце в цій техніці зайняв привізний барвник — індиго.

Техніка резервного вибивання, як вказує характер вибійок, зняряддя, а також літературні матеріали, відома була в Рівенській, Волинській і Тернопільській областях. В невеликому засягу виступає вона теж у Львівській області, в Городокському районі. Цікаві зразки вибійок, вибиваних резервною технікою, зберігаються у Львівському Етнографічному музею АН УРСР; колекція вибійчаних дощок, що вживалися для цієї техніки, знаходяться в Історико-Краєзнавчому музею в Тернополі.

Народні вибійки зберегли в своєму орнаменті старовинні і дуже характерні риси народного мистецтва.

Вибійчаний орнамент обумовлений характером рисунку, виритого на вибійчаних дощці. В вибійчаному орнаменті стрічаємо мотиви, які виступають у предметах народного побуту, прикрашених різьбою або випалених за допомогою металевих стемплів, що часто виступає у бондарських виробів Косівського району. В давніших зразках рослинного орнаменту стрічаємо риси типово-дереворитного орнаменту, що нагадує орнамент давних грав'юр. У пізніших вибійках, з введенням у вибійчане виробництво нових технік і заміною дерев'яних форм новими металевими формами, змінявся характер орнаменту. Рисунок дрібнів, втрачав свою простоту, графічність і розвивався по лінії натуралізації форм і зближення до орнаментики вишивок — гаптів, взорчасто-тканих матеріалів. Крім тих елементів стрічається в орнаментиці мотиви, зачерпнуті з оточуючої природи.

Орнамент народних вибійок багатий в композиційні розв'язки. В стилізації рослинного орнаменту на вибійках живо зарисовуються територіальні особливості. Під тим оглядом окрему групу являють собою вибійки Яворівського району з буйними квітовими мотивами, вибійки Турківського району Дрогобицької області о примітивним рисунку мотивів на чорному тлі, рослинні, з тонко розробленою площиною рисунку вибійки північно-західних районів Дрогобицької області, що нагадують кружева, і вкінці виконані резервною технікою вибійки Тернопільського району.

Подібно як у вишивках, писанках чи інших предметах народного мистецтва, на яких віками переховувалися ті самі узори, так теж і у вибійці для означення окремих видів орнаменту, згідно мотивів, викував народ окремі назви. Назви ці відносяться до значення даного мотиву («зірки», «решітка», «колоски», «барвінок»), другі назви означають техніку виконання («дубельтвітка», «дротаня»), інші вказують на теренове походження («забескидська», «устрицька»,

«угорська») або на спосіб розміщення мотивів на площині («тісничка», «розскакуванка»).

В композиції орнаменту на метрових вибійках, призначених головно для виготови одягу, виступає найчастіше смугастий, рідше шахматний чи вільний уклад. Вибійки з замкненими композиціями стрічаються на хустках, рушниках, покривалах.

Тло у вибійках, виконаних технікою зверхнього вибивання, найчастіше біле, в кубових вибійках, як правило, закрашене. Більші площини тла заповнені іншими дрібними ритмічно розсіяними кратками або сіткою тонких черток (район Болехів).

Асортимент виробів з вибійки з XVIII і XIX ст., як можна ствердити на основі літератури і музейних експонатів, був доволі широкий. Належав він до побуту села і міста, до одягу жіночого і чоловічого. З жіночого одягу зустрічаємо спідниці, запаски, хустки на голову, з чоловічого одягу — кабати, блюзки і штани. В домашній обстановці вибійка служила на наволочки до подушок (Рава Руська), рушники (Тернопільська область), скатерки. Вибійка застосовувалася теж в культовому побуті — на церковних ризах (трибарвні вибійчані ризи з Яворова); бували теж ікони, вибивані на полотні. У панському побуті до половини XIX сторіччя користувалися ручною вибією для обиття стін.

В 1930 роках утримувалася вибійка тільки як одяг незаможного сільського населення. Щоби здешевити свої вироби, вибієвники виконували вибійки тільки в один кольор.

Ручне вибієвництво як виробництво тканин широкого вжитку на цей час віджило, його місце зайняло машинне печатання тканин. Але приклади останнього десятка літ доводять, що в деяких ділянках ручна вибійка виправдовує себе і нині, — це ділянка художньої промисловості і декоративного мистецтва.

Роки 1939—41 — це роки повного занепаду вибієвництва на західних землях.

Коли зараз в західних областях ручне вибивання тканин майже зовсім припинилося, то у східних областях Української РСР і в Російській РФСР присвячується йому багато

уваги. Ідуть старання в напрямі заступлення давних примітивних способів вибивання новими технічними засобами і методами, з метою використати ширше ручно вибивану тканину в ділянці художньої промисловості. Роботу в цьому напрямі підняв Сектор Художньої Промисловості при Академії Архітектури в Києві, zorganizував роботу по дослідям технік і орнаментики вибієвок, організував виставки, де в проектах до нового інтер'єру пристосовано вибієву для занавіс та покриття мебелі.

Практичну роботу в напрямі введення нових технічних засобів і методів в ручному вибиванні ведуть експериментальні майстерні при Ін-тах Художньої промисловості в Москві, пристосовуючи вибивання по трафарету. Деякі спроби в цьому напрямі започатковано в останніх роках і в західних областях, а саме: в Ін-ті Прикладного мистецтва у Львові і артілі ім. Федьковича в Чернівцях.

Нові паростки вибієвництва зазначаються не лише в ділянці техніки, але ще сильніше виступають в асортименті та в тематиці орнаменту вибійки.

Помітний зворот до виробу поштучних вибієвок. Деякі види тих виробів, особливо коврики, скатерті, хусточки та відрізи на жіночий і дитячий одяг, стали поширюватися в останніх роках в міському побуті у західних областях України.

Сучасне ручне вибієвництво, оперте на художній спадщині народної вибійки, є джерелом, з якого черпають проекти для машинового печатання тканин передові текстильні фабрики.

Види народних тканин

Перевага льону, коноплі та вовни, як основної текстильної сировини на західних землях, створила природні умови для розвитку виробництва льняних конопляних та вовняних тканин.

В льняному ткацтві передове місце зайняло виробництво полотна, між вовняними виробами — виробництво сукна.

Про виробництво полотна і сукна вже в ранній добі Київської Русі дають відомості численні літописні джерела. Наскільки загально поши-

реним і характерним заняттям для населення України було виробництво льняних та вовняних тканин, свідчать про те й згадки іноземних подорожників XIII і XVII ст. Рубриквиса і Бопляна, а зокрема Вердума, який в 1670–72 р. р. побував на західних землях України, який в описах побуту населення України підносить, що в Україні «жінки прядуть лен і вовну та тчуть для свого вжитку полотна і сукно».

Крім цих двох основних ділянок народного ткацтва, тобто виробу полотна і сукна, згадуються в літописах ще і інші види ткацьких виробів: рушники, «скатерки», «обруси», «плати», «полавочники», «неводи», «брадники», «сіжи», «діли», «вітрила».

Під впливом відмінних кліматичних і побутових умовин створювались в побуті і інші типи тканин, характерні тільки для деяких територіальних засягів. І так, нпр. у гірських, багатих на вовну, Карпатських теренах поширився вовняний, довговолосий «ліжник», невідомий зовсім в інших околицях, а в околицях, положених здовж Дністра, — тонкі, узорно-ткані вовняні «опинки» («обгортки»), в північних районах Волинської області розвинулось виробництво льняної, декоративної тканини, а в Скалатському, Сокальському і сусідніх районах, багатих в добірні конопляні волокна, — виробництво тканин сільськогосподарського і технічного призначення.

Значний вплив на скристалізування окремих видів ткацьких виробів мали суспільно-економічні умови, серед яких в даний період розвивалося виробництво і зв'язаний з тим тип ткацького знаряддя, а навіть вплив моди, інспірованої різними зовнішніми умовами чи окремими одиницями.

Усі ті чинники обумовлювали характер тканини, її структуру, художнє оформлення і асортимент, створювали догідні услів'я або противно обмежували широкі маси в можливостях користуватися таким чи іншим видом тканини.

Полотно. Перше місце по кількості продукції і засягу виробництва займає в народному ткацтві західних областей виробництво полотна.

Археологічні матеріали і літописні джерела дають чи мало свідочств сильно розвинутого виробництва тканин з льону і коноплі. З «Уставів» Ярослава видно, що виріб полотна з льону був загально розповсюджений серед населення і вважався за працю потрібну і гідну.

Виробництво полотна мало важливе значення в господарському житті населення України і в бюджеті кожної сім'ї зокрема. Полотна — це були народні валюти, в яких село складало свої ощадності. В полотнах складали матері придане для своїх дочок, воно вважалося мірою заможності.

Полотна виробляли в різних видах і для різних цілей. В першу чергу використовувалися льняні і конопляні полотна по всій території західних областей для виготови одягу чоловічого і жіночого, щоденного і празничного, літнього, а подекуди і зимового. Льняні, а ще в більшій мірі конопляні полотна, вживалися теж для предметів хатнього обладнання і різних предметів технічного вжитку.

Як домашнє виробництво, зв'язане з приготуванням одягу для сім'ї, ткання полотна було в часах натурального господарства в руках жінок. Щойно як професійне виробництво стало заняттям чоловіків. Як професійне ремесло оперло воно свій розвиток о цехові організації. Між ткачами, що ткали полотна, згадуються з того часу спеціалісти — «рушникарі», «наметники».

З виробу полотен відомі вже в XIV–XV ст. міста Самбір, Львів, Сокаль, а Закарпатської області — Бардіїв і Пряшів. В XIX ст., крім згаданих міст, вибивається на західних окраїнах своїми знаменитими полотнами м. Корчин. В тому часі працювало в Корчині кілька соток ткачів. Деякі вироби того часу, а особливо Корчинські тонкі, взористо ткані — «дамасовані» обруси, «димки» і Чернівецький «бурунчук», були широко відомі і за межами краю.

Все ж таки по кількості продукції полотен перше місце займали в ручному ткацтві доморобні сільські полотна. Про розміри виробництва того часу говорить факт, що до поч. XX ст. воно безконкурентно заспокоювало всі потреби села в ділянці білизняної тканини.

Доморобні полотна виробляли з чистої льняної, чисто конопляної або мішаної пряжі. Найкращі якісно конопляні полотна, так зв. «поскінні» («плоскінні») (з першого збору коноплі, з осіннього волокна), вживали на сорочки, обруси, рушники. Другий сорт — «матірне полотно» (з волокон другого збору — «матірки»), використовували на простирала, плахти, гірший сорт рушників — «на втирки» і верети.

Добірні льняні полотна виробляли в північних районах Волинської і в окремих районах Тернопільської областей. Поруч них виступає багатий асортимент полотен з мішаних волокон, які знаходять пристосування в різних предметах сільськогосподарського і технічного призначення.

Полотна з домішкою привізної бавовняної пряжі стали ткати щойно в 1900—10 р. р. Вони відомі під назвою «бомбак». Між ними на окрему увагу заслуговує буковинський «бурунчук».

За народними стандартами, грубість доморобних полотен означають кількістю повісм, що складається на основу для даної ширини полотна. Полотно зі середньо грубої пряжі, якої іде, нпр., 12 повісм на ширину полотна, називають «дванайцяткою». Вищі номери, нпр. «чотирнайцятка», «п'ятнайцятка» і вищі від них номери, означають ще тонші види полотна. Найтонше полотно, яке тчуть на доморобних станках, — це «дванайцятка». Таке полотно вживали на перемітки і тонкі сорочки. Тонкі полотна називають загально «гребінними» або «згрібними» (з прядива чесаного гребенем). Грубші полотна, включно до «сімки», називають «валовиною», «міховиною», «веретиною» (фото).

Крім цих означень, виступають в народній ткацькій термінології ще назви, що відносяться до самого виробу полотна:

«Повісмо просте тонке» — це полотно, в якому основа і поробок з найкращого сорта пряжі, ткане простим переплетенням на двостінних ремізках. Його вживають на сорочки (район Стрий Дрогобицької області).

«Повісмо просте грубе» — це грубше полотно, основа в ньому з тонкого прядива, поробок — з грубої (другого сорта) пряжі,

переплетення — просте. З нього шиють штани, спідниці, запаски, каптани, «кацабайки», зокрема вживають для вибійки.

«Товстина» — найгрубше полотно, виткане з II і III сорта пряжі, простим переплетенням. Його вживали в сільському господарстві на кращі сорти міхів (на муку) і буденні робочі одяги.

«Міховина», як вказує сама назва, — це полотно гіршого сорта, що вживаються переважно на гіршого сорта міхи, вереньки, плахти і т. п. Основа в ньому з грубого клоччя (III сорта), поробок з клоччя (IV сорта).

Доморобні полотна ткалися на тих самих 2- або 4 ремізних станках, що вживалися для виробу також інших видів тканин. Ширина цих полотен, обумовлена будовою ткацького станка, не переступає ширини 80 см. Цей розмір характерний для всіх типів давніших народних тканин. Ширші розміром полотна появляються з того часу, як починається виробництво для міста. Вони походять вже переважно з мануфактурних ткалень.

Для прикрашення білої площини полотна, на якій живо відзначається рисунок переплетення, застосовують народні ткачі різноманітні види переплітання ниток. Побіч дрібної сітки, яку дає просте «полотенне» схрещення ниток основи і поробка, бачимо на доморобних полотнах рисунки у виді скісних полосок, прямокутних чи ромбових квіток, що відомі під назвою «чиноватого», «косичастого», «кружчастого» ткання. Зокрема характерну гру ліній дає переплетення Буковинських полотен — «бурунчуку». Вони помітні тим, що ткані простим полотеним переплетенням і тільки завдяки спеціальному способу скручування ниток мають рисунок переплетення, що нагадує «кружчасте» переплетення.

Про стан і розміри виробництва тієї найбагатшої ділянки ручного ткацтва на західних землях не маємо даних, що давали б його повну характеристику. Найповніші відомості, що відносяться до територій, які обіймають сьогодні Львівська, Станіславська, Тернопільська, Дрогобицька області, дають статистичні матеріали міністерства промисловості і

торгівлі у Варшаві за 1927 р., а для нинішньої Рівенської і Волинської областей матеріали за 1929 р. За цими даними в 1930 р. р. головні центри, де вироблялись полотна були: (Карта).

Уяву про те, як великих розмірів досягнуло виробництво полотна у східних районах Кам'янець-Подільської і суміжних областей, дають цифрові дані, подані Н. Трофимовим про стан ткацтва на Поділлі за 1912 р. В тому часі було на згаданій території 37 ткацьких верстатів з 51 робітниками. Ними вироблено було в тому часі 15 тис. метрів полотна, 750 м рядна, 540 рушників, 470 скатертей і інших виробів, що разом давало 21 500 м різних тканин. Коли взяти на увагу, що на цілому Поділлі було тоді 41 903 ткачів, то на цілому Поділлі вироблялося річно приблизно 17 мільйонів різних ткацьких виробів, в тому самого полотна — приблизно 12 мільйонів метрів.

Щодо збуту виробів, то полотна виробляли головню для власних потреб і для замовників, які звичайно доставляли власну пряжу. Інші вироби, як рушники, скатерки, виробляли теж на продаж.

Сукно. Домашнє виробництво сукна найкращого розвитку досягнуло в гірських і підгірських районах Станіславської області, на рівнинних теренах Кам'янець-Подільської, Тернопільської і Рівенської областей та в північних районах Волинської області.

Сукна виробляли для різноманітних потреб. Їх ткали на тих самих станках, на яких виробляли полотна, з тою тільки різницею, що відповідно до грубості вовняної пряжі, підбирали нищі номери берд, з ширшими комірками. Для виробу сукна вживали в домашньому виробництві переважно пряжі натуральної барви волокон. В північних районах Волинської області на терені Полісся переважали сукна з білої вовни, в околицях Жаб'я в Косівському районі вживалися давніше сукна, крашені на яркій червоній кольор. В інших районах Станіславської області і в других областях переважають сукна коричневої, сірої і чорної вовни. Найкращі сукна, чисто чорної барви, виробляли з вовни молодих однорічних овець. Їх називали «мицьковими сукнами». Сукна такі м'які, тонкі найвище ціни-

лися. Сукна ткані простим, деколи чиноватим переплетенням. Після того як знімуть сукно зі станка, воно рідке, тверде і без суцільного забарвлення. Щоби зробити його придатним до вжитку, піддавали його викінчувальним процесам: дубили і «піхали» («били») у ступах ручних, ніжних або у фолюшах, при водних плинах. Під час тих процесів сукно густіло і набирало кращого вигляду. (гл. розд. фолювання).

Залежно від способів скручення вовняної пряжі і викінчення, сукна виступають в народних одягах більш гладкі, волосисті або вузликоваті сукна. В місцевостях, де менше плекають овець, виробляють сукна з мішаної пряжі: з конопляної основи і вовняного поробка. Такі сукна рідші і менш трівкі у ужитті. Їх називають «портяними сукнами» («портянкою», «партовиною») у відріженні від сукна «посуконного», в якому і основа, і поробок з вовни. В північних районах Волинської області виробляли сукна з домішкою бавовняної пряжі, так зв. шев'їотові само-ткани. Вони вживалися місцевим населенням на спідниці, кафтани і другий одяг. Сукна такі тверді, міняться часто двома барвами: фіолетом і зеленою, фіолетом і червоним, коричневими або синіми відтінками. Вони трівкі і ефектовні. В 1930 р. р. мали вони великий попит на міському ринку і вживалися для покриття мебелі.

Мищанські одяги XIX ст. — капоти, жупани, серм'яги і свитки — вказують, що побіч грубших доморобних видів сукна були в ужитті тонкі, м'які, високоякісні сукна, крашені в різні кольори і відтінки. Вони свідчать, що нашим суконникам відомі були складні способи трівкого фарбування вовни «в пряжі» і «в полотні», а також кращі способи викінчування, то є валяння і начісування сукна.

Велика заслуга у технічному удосконаленні суконного виробництва належить цеховим ткацьким організаціям, в яких вже в XVI ст. окремими групами виступали «суконники» — «сукнарі». В XVI ст. існували такі цехи на Поділлі, в Кам'янці, Межибожі, Сатанові, Дунаївцях і інших місцевостях.

З 1567 р. є відомості про окремий цех суконників в Бардієві, в Закарпатській області.

З XV ст. є звістки про існування ткальні сукна і фолюта в Сокалі. На початку XVI ст. досконало проспирувала міська ткаля сукна в Рогатині, з якої доходи, як свідчить привілей даний місту в 1539 р., мали вживатися на укріплення міста. Ця ткаля перетривала ще до поч. XX ст. В XVI ст. крім тих були ще відомі ткальні в Буську і Кам'янці (Львівської області). Найбільший розвиток суконництва припадає на XVII ст. Воно базувалося в тому часі головню на ручному домашньому виробництві. В XVIII ст. і до половини XIX ст. помітний великий ріст мануфактурних суконних майстерень на Поділлі, в нинішній Волинській, Рівенській і Кам'янець-Подільській областях. З того часу відомі мануфактурні майстерні в Залівцях (де продукували більше 2000 шт. сукна річно), в Мінківцях, Деражні, Ярмолинцях. Більшість цих мануфактурних майстерень належала поміщикам. По скільки були вони дуже рентовними підприємствами, число їх швидко зростало, тимбільш, що власники, користуючися розвиненим місцевим домашнім ткацьким промислом по селах, без труднощів находили на місцях для своїх майстерень добрих і дешевих робітників. Привабливі зиски були причиною напливу на Поділля великої кількості колоністів-чужинців, які закладали фабрики для виробу сукна і експлуатували місцевих ткачів-суконників. Багато було їх в Рівенському і Острозькому районах. Одні з найбільших були в Горохові, де продукували біля 6000 м сукна річно, і в Словуті, де працювало 504 ткачів, в тому числі 33 місцевих селян. Після знесення кріпацтва, і в зв'язку з цим з пониженням дохідливості підприємств і зі зростом великої фабричної промисловості, число цих підприємств маліло.

Основою суконної продукції до кінця XIX ст. все ж таки було домашнє селянське і міське професійне виробництво. Про його стан і розміри маємо тільки відірвані відомості. Вони відносяться до останніх років перед першою світовою війною і дають статистичний матеріал до розвитку виробництва сукна на Поділлі. За цими даними, поданими Подільським земством, в 1913 р. на цілій території Поділля занятих було ткацтвом 33 511 господарств з 41 903 робітника-

ми, які на загальне число 17 міль. м ткацьких виробів виробляли річно коло 4 міль. м сукна.

Відносно других теренів західних земель, за станом за 1927 р. р., дають відомості зведення міністерства промисловості і торгівлі у Варшаві.

Головні центри суконного виробництва були в області: Станіславській, в районах:

Богородчанському, Снятинському (село Трійця, Волшаківці) в Турківському, Товмачському, Жидачівському;

В Львівській області в районах:

Сокальському, Жовківському,

В Тернопільській області в районах:

Борщівському, Бережанському, Гусятинському, Кам'яно-Буському, Радехівському, Заліщицькому, Збаражському (с. Мільно і Тростянець), Зборівському.

Зараз головними осередками, де побіч килимарства і ділянок льняного ткацтва ведеться і виробництво сукна, є Косів (артіль ім. Шевченка), Глиняни (артіль «Перемога»), Чернівці (артіль ім. Федьковича), Стоянів (комбінат ім. «30 Жовтня»).

Поштучні народні тканини

Побіч метрових тканин, що мають більш загальне призначення, багату групу народних тканин дають поштучні тканини. Серед них переважають одягові тканини і вироби, що служать [в] обладнанні житла. В більшій мірі чим інші тканини відбивають вони особливості, притаманні певним територіальним засягам. В техніці ткання, формі, характері орнаментальних форм і розплануванні орнаментальної площини заховали вони деякі характерні риси, що сягають давних ткацьких традицій. В багатому асортименті тих тканин вирізняються чоловічі і жіночі пояси, жіночі поясні одягові тканини — запаски, обгортки (опинки), спідниці, бесаги і дзьобенки (тайстри). З тканин хатнього обладнання — скатерки, верети, рушники, наволочки на подушки.

Пояси. Сама назва «пояс», як зауважують деякі етнографи, відносилася первісно виключно до вовняних поясів, тоді коли скіряні називали «ременями», «чересами». Вовняні пояси назива-

ють теж «попружками», «крайками», «окрайками» (Станіславська область), «боярками» (Чернівецька область) або прямо «поясами». Давну традицію вовняних поясів підтверджує примітивність знаряддя, яке до сьогодні заховалося в багатьох околицях при виробі поясів: (ничильняні кросенця, табличкові кросенця).

За технікою виконання, розмірами, кольоритом і орнаментом вони незвичайно різноманітні.

Окрему групу дають пояси Волинської, Рівенської і північно-східні райони Львівської областей. По розмірам зустрічаються вузькі, 4–6 см, пояси, але переважають широкі, що доходять шириною 20–30 см. Вони бувають так довгі, що даються оwinути кілька разів кругом талії. На кінцях прикрашені вони багатими тороками узорно пов'язаними. Орнамент уложений поздовжніми смугами. В колориті переважають теплі кольори, головню червоні, як основна барва тла. Ця краска чергується з різними відтінками гладких смуг в зелених, синіх кольорах або з різнобарвними узорно тканими полосками. Чоловічі пояси мають звичайно суцільний колір, жіночі ткані взористо з великим багатством кольорів. Мотиви орнаменту на поясах мають свої назви, нпр. «конопельки», «копитця» і ін.

Найстарші пояси — виконані технікою плетення, пізніші — ткацькою технікою. В техніці плетення виступає тільки одна група ниток — нитки основи, а немає зовсім поробка. Шляхом взаємного оплітання закріплених побіч себе ниток дістають розтяжку, сітчасту плетінку, в одному кольорі або, якщо зіставлено побіч себе групу ниток різного кольору, — різнобарвну плетінку, в мінливі, поздовжні смуги. Ця техніка нагадує способи плетення, які стрічаємо на старовинних плетених з льняних ниток жіночих очіпках. Пояси, виконані тією технікою, називають «браними» поясами. Крім сітчастих плетених поясів виступають ще в Рівенській, Тернопільській і Львівській областях пояси виконані «косичасто[ю]» технікою плетення. При плетенні тих поясів нитки — «поплітки» — насилають на шнурок і прикріплюють до лави або стола, а другі вільні кінці, щоби не плутались

в часі роботи, звивають на коротких патичках. Залежно від кількості «попліток» і барвного зіставлення дістають плетінку рідшу або гущішу, більше суцільну, в сітчастому плетенні, з рисунком в виді перетинаючихся по діагоналі жмутків ниток, в однобарвній або різнобарвній полоски.

Окрему групу під оглядом композиції орнаменту дають пояси Борщівського, Городенського районів. Вони виконані технікою ткання, на рамових кроснах або звичайних горизонтальних ткацьких станках. Середня частина пояса виткана звичайно в одній красці, переважно чорній або червоній, чиноватим переплетенням. Кінці поясів з багатим різнобарвним орнаментом, в поперечні узорні смуги або з переборним узором. Найбагатшу під оглядом орнаментики групу творять пояси Косівського р-ну і пояси Вижницького і Садгирського районів. Вони виконані технікою ткання. При різнобарвному зіставленні ниток основи і однобарвному поробку, орнамент на тих поясах розвивається поздовжніми смугами або поділений поперечними лініями на прямокутні поля, що заповнюються мотивами в виді ромбів, трикутників, квадратів. В колориті переважають відтінки теплих кольорів — червоних, жовтих і помаранчевих, з додатком чорної і зеленої.

Скромні під оглядом орнаменту, але цікаві технікою виконання, є пояси Перегінського і Долинського районів. Серед них переважають однобарвні пояси в темних красках, переважно коричневі, або і натурального кольору вовни. Під технічним оглядом представляють різні варіанти хрестової і косичастої техніки плетення*.

Запаски і опинки. Запаски — це поштучні одягові тканини з групи поясних одягів, характерні для Карпатських районів, Станіславської, Чернівецької і Закарпатської областей. Їх тчуть в означених розмірах, з захованням

* Масовий виріб гуцульських поясів, розчислений на збут серед літників в курортних місцевостях Гуцульщини, відбився від'ємно на техніці і художній вартості тих тканин. В останніх довоєнних роках ткали їх масово на Жаккардівських станках в Косівських ткальнях і збаналізували цей тип тканини. (Фото).

характерної для окремих околиць схеми розпланування орнаменту і кольориту. Вони являють собою прямокутні кавалки тканини, які без ніякого прикроювання чи зішивання, в такому стані, як знімають їх зі станка, одягають зглядно овивають кругом бедер.

Запаски і опинки тчуть переважно чиноватим переплетенням. Основа в запасках з тонкої сильно крученої пряжі, одного кольору, поробок з таких самих, але кольорових ниток, або металевих. Орнамент на запасках розвивається вузькими горизонтальними смугами. Колорит відповідає традиційним уподобанням населення даної околиці. В місцевостях над горішним Черемошем переважають запаски з перевагою ясно-червоної краски тла, в дрібні ясно-жовті і зелені смужки. На Карпатському підгір'ї переважають запаски в темних барвах — зелених, вишневих і чорних.

Празничні запаски переткані бувають «сухо-золоттю», то є металевими нитками — «срібними» або «золотими». Вони міняються відтінками різних кольорів.

Тканням запасок займаються виключно жінки. Є села, в яких жінки виспеціалізувалися у виробі запасок, нпр. Слобода-Раранжа в Садгирському районі, Річка, Жаб'є, Брустурі в Косівському районі і села Тюдів, Малий Рожан в Кутському районі. Ці села забезпечували своїми виробами сусідні села вздовж Черемоша. Вони ткали запаски на легких і дещо менших від звичайних ткацьких станків, — кроснах, які своєю конструкцією відповідали загально вживаним станкам. (Фото: Станок для ткання запасок. ЕМ №...). Зрештою зміла ткати запаски кожна краща ткаля в тих околицях, де вживалися запаски.

В опинках площина тканини розбивається на поля з окремим рисунком, що акцентує вертикальну лінію, характерну для цілості одягу наддністрянських околиць.

В околицях над горішним бігом Дністра переважають в опинках червоні кольори, над долішнім Дністром, в Борщівському, Заліщицькому, Кіцманському і Хотинському районі — в темних кольорах, переважно чорних, серед яких лише

дуже дискретно пробиваються живі рожеві, жовті, зелені і фіолетні барви. Основна, тобто задня, частина опинки виткана звичайно в одному кольорі, оздобним чиноватим переплетенням, передна — звичайно з лінійним орнаментом в вертикальні смуги або у клітку. На придолі обгорток витканий звичайно, більше або менше багатий, смугастий орнамент. Тільки в Садгирському, Чернівецькому та Кіцманському районах виступає на опинках рослинний орнамент з мотивами виноградних листків і грон, в ярих або сріблистих барвах на чорному тлі.

Подібний характер мають тканини, що вживаються для спідниць в західних районах Волинської і Рівенської областей. Основна площина тканини виткана чиноватим переплетенням, в одній красці, на придолі виступає багатобарвний смугастий орнамент, тканий атласним або перебірним переплетенням.

Скатерті. Це поштучні тканини, які в народному побуті міста і села мають не лише практично-гігієнічне, але також декоративне значення. Застеляють ними столи чи скрині. Скатертям-тканинам, що цілою площиною стеляться перед оком глядача, приділяли народні майстри-ткачі багато уваги. Для скатертей вживали щокращі види пряжі, вже попередньо вибіленої. Скатерті ткали звичайно чиноватим переплетенням «в смерічку», «в клітку» або ромби, що давало на поверхні тканини оздобний рисунок. Для піднесення декоративних ефектів впроваджені між білими полосками тла різнокольорові взористо-ткані смужки з вовняної або бавовняної пряжі. В композиції орнаменту скатертей немає більш замітних територіальних зрізничкувань. Всі вони мають в основі смугастий уклад орнаменту. Лише рідко трапляються скатерті ткані у клітку. В північно-західних районах Волинської області цікаву групу тканин, вживаних на скатерті, дають так звані «димки» (радюшки). В їх орнаменті стрічаємо численні комбінації картатих і узорів. Для півд.-східних р-нах Рівенської обл. характерні скатерті з тонкої вовни з орнаментом, тканим перебірою технікою.

Верети. Верети або, як їх називають в деяких околицях, «наліжники» чи «верені», вживають для накривання ліжок, лав, возів, рідше для прикраси стін. В Тернопільській, Рівенській і Луцькій областях ткають верети з грубо прядених конопляних білених у мотках ниток, («полуйок»). Їх тчуть у полоски або у крату. Цікаві зразки конопляних верет дають східні райони Тернопільської області. Особливу увагу звертають на себе Коропецькі верети. Вони відомі зі смугастих і картатих мотивів у багатій комбінації червоних і чорних барв рисунку на білому тлі. Цікаві ефекти дають, зокрема, конопляні верети, переткані взористо вовняними нитками натуральних кольорів. Впровадження пряжі, фарбленої купними синтетичними барвниками, вплинуло від'ємно на художню вартість цих тканин. В Тернопіль. обл., в місцевостях, де особливо поширене було виробництво скатертей в останні роки перед світовою війною були спроби піднести справу фарблення цих тканин рослинними барвниками.

Верети Станіславської області ткані переважно з мішаних волокон — з вичісок вовни і коноплі. Вони різняться від попередніх рисунком і колористикою. Тло у цих веретах буває найчастіше сірої або чорної барви, орнамент в поперечні смуги з килимовими мотивами.

На веретах Сокальського і Радехівського районів, званих «ліжниками», стрічаються різнобарвні полоси з мотивами, що нагадують вишивкову техніку.

Верети тчуть звичайно на вузьких станках, тих самих, на яких тчуть полотна. Ширина їх не переступає 75—80 см, тому перед ужиттям зішивають їх по довжині удвоє.

«Бесаги» і «тайстри». Бесагові тканини з картатим рисунком пристосовуються для виготови спеціального виду торбинок і мішків, які вживають в гірських районах Станіславської і Чернівецької областей для перенесення дрібних предметів. Бесаги являють собою вид задненого з обох кінців мішка з прорізом по середині. Бесагові тканини тчуть на вовняній або конопляній основі, а перетикають вовняним поробком. Переплетення в цих тканинах звичайно чинувате. Най-

більш популярний вид орнаменту, який стрічаємо на бесагах і тайстрах, то дрібна біло-чорна або жовто-червона крата. В наддністрянських околицях і в Косівському районі стрічаються деколи в орнаменті замкнені композиції з рослинними мотивами, в Кіцманському районі дуже популярний є орнамент з мотивами птичок. Дзьобенка («тайстра») має подібне призначення як бесаги. Це невеличка прямокутна торбинка, на довгій «крайці» (поясі), яку перевішують через плече. Вживають бесагів і тайстр жінки і чоловіки.

Рушники. Пристосування рушників в побуті дуже різноманітне. Крім рушників гігієнічного призначення, які в більшості виготовляють з метрових полотен, вживаються теж рушники як поштучні тканини, які залежно від призначення, тчуть в означених розмірах. Вони служать для прикраси нутра хати. Такі рушники розвішують над вікнами, дверми, прикрашають ними портрети, заслужених осіб і ікони. В давньому побуті вживались рушники як необхідні предмети у різних обрядах: На «закладинах», при будові хати перев'язували рушниками майстрів-теслів і гостей; при хрестинах і весіллях перев'язували рушниками кумів. Дівчина на знак згоди вийти заміж подавала рушники старостам молодого.

Залежно від призначення мали рушники різні назви: «плечові» рушники (які перев'язувалися через плече), «кілкові» рушники (які розвішували для прикрашення у хаті). Рушники тчуть звичайно з найкращої пряжі, чинуватим переплетенням з багатою комбінацією узорів. Залежно від призначення рушника, орнамент розкладається по цілій площині рушника або зосереджується тільки на його кінцях. Найстаршим видом прикрашування рушника є узорне і перебірне ткання.

Рушники, як предмет декорації нутра, на західних землях України не мали так широкого розповсюдження як у східних землях. В такому характері більше відомі були вони тільки в Рівенській і Волинській областях. В околицях, висунутих більш на захід, поширилися вони щойно з 1920—30 р. р., в Сокальському, Радехівському, Крем'янецькому, Скалатському районах, в чому виразно видний вплив східних

областей. В орнаментіці рушникових взорів поруч місцевих орнаментальних технік і мотивів зустрічаються елементи, характерні для декорації рушників суміжних східних областей, а навіть елементи орнаментики Полтавських і чернігівських рушників. Зустрічаються рушники з тематичним орнаментом і з вишитими цитатами. Орнамент цих рушників композиційно непов'язаний і взагалі не представляє собою художньої вартості.

Наведені приклади поштучних тканин не вичерпують багатого асортименту народних виробів, що були в побуті населення західних земель. Сюди належить ще причислити в першу чергу давні жіночі убори голови — «перемітки», які ткали з найкращих сортів тонко пряденої льняної пряжі, прикрашені багатим тканим або вишитим орнаментом. Між ними особливо вирізняються своїми багатими і мистецькими узорами перемітки Чернівецької, Станіславської областей, ткани технікою переборів.

Цікаві зразки поштучних тканин дають ткани в дрібні смужки вовняні або бавовняні «гуцульські хустки», що своєю прямокутною видовженою формою, орнаментом і технікою ткання нагадують «запаски», і також білі, льняні хустки ткані в червону клітку, поширені в північних районах Рівенської області.

В селах Рава-Руського району стрічаємо льняні, з тканими узорами наволочки на подушки.

З одягових тканин на особливу увагу заслугують ткані як окремі відризи полотняні спідниці, запаски («передники») і сорочки, «перетикані» узорними полосками з червоної і чорної бавовняної пряжі. Вони характерні для Ковельського, Камінь-Коширського районів, а також широко розповсюджені серед населення в околицях Столина і Володави. Технікою і орнаментикою вони дуже близькі до білоруських народних тканин.

Рідкий зразок народних тканин являють собою ткані з грубої бавовняної пряжі в дрібні полоски тканини, які уживалися ще в 1930 р. р. в Яворівському районі як празничні спідниці, так зв. «шорци».

Багато з наведених ткацьких виробів, особливо з працьовимитим оздобним тканням, на сьогодні вийшли з ужиття, все ж таки льняні і конопляні ручного ткання виробу не втратили свого місця в народному побуті. Зміни заважаються тільки в тому, що місце узорного ткання зайняла на них вишивка. Цим пояснюється, що майже при всіх ткацьких артілях в західних областях існують зараз окремі вишивальні цехи, де на льняних чи конопляних полотнах вишиваються скатерки, купони жіночих і чоловічих сорочок, дитяче і жіноче плаття, покривала, рушники, які в давньому побуті прикрашувалися переважно узорним тканням. Асортимент тих виробів постійно збагачується новими видами виробів, пристосованими до нового побуту.

Цим шляхом сучасні ткацькі артілі заспокоюють запотребування широких кол населення в ділянці льняної художньої тканини, зосереджуючи рівночасно увагу на ділянку вовняних виробів, головню — килимарство.

[Висновки]

На основі розгляду історії ткацтва, його техніки і орнаментики приходимо до таких висновків:

Ткацька техніка має на західних землях України давні, добрі традиції, що сягають часів ранньої доби Київської Русі. Як вказують археологічні розкопки з терену західних земель, ткацька техніка відома була на цих теренах вже в часах, коли крім камінних і дерев'яних не були ще відомі інші знаряди.

Про автохтонність того виробництва говорить ткацька термінологія, старовинні назви знаряддя та процесу праці і багаті фольклорні матеріали.

Розвиткові виробництва сприяли широко розгорнута на західних землях культура текстильних рослин, багатство природних барвників і соціально-побутові умови.

Ці умови творили основу для розвитку виробництва льняних, конопляних та вовняних тканин.

Найширше розгорнулося ткацтво як домашнє виробництво. На тому етапі розвитку сполуча-

ється воно з хліборобством і відбиває признаки натурального господарства. Його характеризує праця доморобним, примітивним знаряддям, використання виключно місцевої сировини та замкненість виробництва в крузі сім'ї.

По містах розвивалося ткацтво вже в XIV ст. як ремесло. В ділянці технічного піднесення ткацького виробництва великі заслуги належать цеховим організаціям ткачів, які густою сіткою розкинулись на західних Українських землях вже з половини XIV ст.

Дякуючи домашньому і професійному ткацтву, народні текстильні вироби задовільняли не лише потреби місцевого населення, але вже в XV ст. деякі вироби західних земель — сукно й полотно — як експортний крам вивозили за кордон в Молдавію.

В добі торговельного капіталізму під наступом механізованої фабричної промисловості — численних фабрик, організованих чужинцями — капіталістами і місцевими магнатами, головню на Поділлі, — домашнє і ремісничє ткацтво було предметом важкої експлуатації.

Матеріал музейних збірок народних тканин свідчить, що нашим ткачам відомі були різні складні техніки ручного ткання, та що в тій ділянці народні майстри витворили своєрідні форми виробництва. Особливих успіхів досягнули в ділянці узорного, перебірного ткання, в килимарстві, в ділянці фарблення тканин рослинними барвниками, що найшло вислів особливо в вовняному ткацтві та у вибійництві льняних і конопляних «мальованок» (вибійок).

Техніки узорного ткання і вибійництво внесли в українське народне мистецтво багатство оригінальних форм о високих художніх вартостях, що випливають з тонкого вичуття народними майстрами тих вартостей, що дає вміле поєднання прикмет матеріалу — тканини, характеру знаряддя і орнаменту — з практичним пристосуванням тканини.

Розвиток ткацтва в західних областях не проходив відокремлено, але, як вказують спільні риси техніки і орнаментики ткацьких виробів, зв'язувався тісно зі східними областями України і формувався на тих самих соціально-економіч-

них основах, що ткацтво Росії і Білорусі. Всюди знаходимо те саме знаряддя і технічні прийоми, подібну термінологію і пристосування.

Ручне ткацтво, як виробництво тканин широкого вжитку, віджило. Його місце заняла механізована фабрична текстильна індустрія, що єдино спосібна покривати широкі запотребування в ділянці тканини широкого вжитку.

В нинішних умовах залишається в ручному ткацтві в основному тільки виробництво художньої тканини, і як таке ручне ткацтво при високорозвинутій механізованій техніці текстильного виробництва виправдовує себе.

Тим чином ручна художня тканина найшла зараз свій вислів на терені ткацько-килимарських артілей, які організуються на західних землях, в центрах найбільшого скупчення ткачів, в околицях, де живі ще традиції народного ткацтва.

Новоорганізовані на західних землях ткацькі артілі, з головними центрами в Косові, Глинянах, Чернівцях, Хотині, опираються на широкій сіті надомного ткацтва, що працює на ручних станках.

Нові форми організації ткацьких артілей виявляються в спеціалізації виробництва, опертій на поділі праці, впровадженні нових методів праці, опертих на основах соціалістичного змагання, в удішненні знарядів праці та механізації допоміжних процедур в процесі виробництва.

Нові досягнення бригад передовиків, швидкісників і новаторів стають, шляхом факхової популярної літератури, надбанням широких кол робітників — ткачів.

Художня тканина, доступна в минулому тільки невеликій кількості вибраних «споживачів», стала після Жовтневої революції доступною для широких кол трудових мас. Зростають потреби і вимоги в ділянці художньої тканини. Перед артільним ткацтвом стоїть завдання засвоювати нову техніку, підвищувати художню вартість тканини, шляхом вивчення багатї спадщини народної орнаментики та внесення в орнаментіку нової тематики, щоби задовільнити зростаючі потреби трудових мас в ділянці художньої тканини.